

Tartalomjegyzék

I. Bevezetés	2
1. A vásáros helynevek típusa a szakirodalomban	3
2. A vásárok szerepe a középkori magyar társadalom életében	4
II. A vásártartásra utaló településnevek névrendszertani leírása.....	5
Szerkezeti elemzés	6
a) Funkcionális-szemantikai vizsgálat.....	6
Egyrészes helynevek	8
Kétrészes helynevek.....	9
b) Lexikális-morfológiai elemzés	14
1. Az egyrészes helynevek lexikális-morfológiai felépítése.....	14
2. A kétrészes helynevek lexikális-morfológiai felépítése	16
Keletkezéstörténeti vizsgálat.....	21
1. Szintagmatikus szerkesztéssel alakult helynevek	23
Jelzős szerkezetből alakult helynevek	23
2. Morfematikai szerkesztéssel létrejött nevek	28
3. Szerkezeti változással alakult helynevek	29
3.1. Ellipszis.....	29
3.2. Redukció	30
3.3 Kiegészülés	30
3.4. Bővülés	30
3.5. Népetimológia	31
Összegzés.....	32
4. A vásártartásra utaló településnevek változásvizsgálata.....	34
1. Komplex változások	34
2. Jelentésváltozások	36
3. Alaki változások	36
4. Részleges változások	39
5. Szabálytalan részleges változások	47
Összegzés.....	49
Hivatkozásjegyzék.....	51

I. Bevezetés

A történeti névtudomány fejlődése során településtörténeti művek egész sora látott napvilágot. Közülük jó néhány mű szerzője egy történeti helységnév-tipológia részegységét – valamilyen társadalmi, gazdasági vonatkozásban összefüggő vagy valamely nyelvi azonosság kapcsán összetartozó nevek halmazát – vizsgálja (SZABÓ G. 1998: 17). SZABÓ G. FERENC is hasonló vizsgálatra vállalkozott, amikor a kereskedelem által motivált helységnevekkel kezdett el foglalkozni. Munkája szerint a hidas, vámos, réves és a vásáros helységnevek együttesen alkotják ezt a csoportot. A kereskedelemmel kapcsolatos helynevek közül azonban részletesen a vásártartásra utaló helynevek csoportját dolgozta fel. Ez a típus a hidas, réves, vámos helységnevek között a legnépesebb. A középkori Magyarország teljes területéről 152 ilyen névre van adatunk (FARKAS 1999: 353).

E helynevek rendszere lényegében a XVI. századig kialakult, és a későbbiekben csak kevés ilyen típusú helynév született. SZABÓ G. névanyaga ennek megfelelően az 1526-ig terjedő időszakot öleli fel. Munkája végén azonban későbbi adatokat is szerepeltet, a helynevek utóéletének nyomon követése céljából. Művében számot ad a vásáros nevekhez hasonló, esetleg azokkal azonos formát mutató, de más névadási indíték alapján létrejött helynevekről. A kötetben áttekintést kaphatunk a vásárok középkori magyar társadalomban betöltött szerepéről is. A vásártartásra utaló helyneveket típusok szerint csoportosítva találhatjuk meg. Így elsőként a vásártartás napjára utaló helységnevekkel foglalkozik, ahol a legnagyobb csoportot a napnév + *hely* típusúak adják (*Szombathely*, *Szerdahely*). Ezt követik a vásártartást nyelvi formájukkal is kifejező nevek, azaz a *vásár* szót (*Asszonyvására*, *Sálvására*), illetve annak valamilyen származékát (pl. *vásáros*, *vásárhely*) tartalmazó névformák (*Hódvásárhely*).

Dolgozatom megírásakor célkitűzésem a vásártartásra utaló helynevek részletes feldolgozása, azok rendszerben láttatása volt. Úgy látom ugyanis, hogy SZABÓ G. FERENC feldolgozásától eltérően, a HOFFMANN ISTVÁN-féle helynévelemzési modell vizsgálati szintjei szerint haladva sokkal részletesebb, alaposabb képet nyerhetünk a névtípus nyelvi sajátosságairól. Ennek első lépéseként az általános ismertetés után a helynevek szerkezeti elemzésével foglalkozom, abból az alapelvből kiindulva, hogy a helynevek mint a szókincs részei leíró szempontból legkönnyebben szerkezeti tekintetben ragadhatók meg. Az elemzés következő egységében pedig a történeti vizsgálatot végzem el, ahol önálló

alfejezetet szentelek a keletkezéstörténet mellett a vásártartásra utaló nevek változástörténetének is.

1. A vásáros helynevek típusa a szakirodalomban

A jövevényszavak kutatásán és a hangtörténeten kívül a történeti módszer alkalmazásában a településtörténet az, amelyik a legjelentősebb szerephez jutott. Jelentőségét mindenekelőtt a – szókincsünk jelentős hányadát alkotó – földrajzi nevek és településnevek kutatásában vélhetjük felfedezni (SZABÓ G. 1998: 19). Földrajzi neveink kutatása ugyanis nemcsak a nyelvészet fontos ága, de más tudományoknak is segítségére lehet. Településneveket elemző munkákat szép számban találhatunk a szakirodalomban. A helynevek szemantikai típusai közül ugyanakkor mindössze kettő kapott monográfiányi feldolgozást: a templomcíméből lett településneveket MEZŐ ANDRÁS tekintette át nagyszabású és kitűnő munkájában (1996), a vásártartásra utaló helynevek módszertani elveken nyugvó feldolgozását pedig (sokkal szerényebb eredményeket felmutatva) SZABÓ G. FERENC dolgozta fel (1998). Ez utóbbi névállomány új szemléletű analízisére vállalkozom tehát a dolgozatomban.

Előzetesen azonban célszerűnek látom azt is, hogy a típussal foglalkozó szakirodalmat igen röviden áttekintsem. A vásártartásra utaló helynevek kategóriájával foglalkozó szerzők között némelyek a régi magyar helynévtípusokat tárgyalva általában tesznek róla említést, míg mások inkább egy-egy altípusát mutatják be az efféle helyneveknek.

A vásártartási településneveket tárgyalva BÁRCZI GÉZA például a földrajzi névadás típusai között tesz említést a gazdasági funkcióra, társadalmi rendeltetésre vonatkozó helységnevekről, s arra mutat rá, hogy a régiségben egyáltalán nem volt szokatlan a vásártartás napjáról való helynévadás (1958: 161). Ugyancsak a vásártartásra utaló településnevek kapcsán KÁLMÁN BÉLA „A nevek világa” című munkájában a köznévből keletkezett helységnevek csoportjába sorolja mindazokat a településneveket, amelyekben a vásártartási jog valamilyen módon tükröződik: *Vásárosnamény*, *Hódmezővásárhely*. Itt tesz még említést többek között arról az altípusról is, ahol a település a hétnek arról a napjáról kapta a nevét, amikor a vásárokat tartották (1967). ÖRDÖG FERENC pedig a jellegzetes helységnévadási indítékok közé sorolja a vásártartási jogot, s az erre utaló településnevek között altípust különít el, köztük pl. a vásártartás napja + *-hely* utótagúakat (1981).

Nem meglepő, hogy éppen ezek, vagyis a *hely* lexémát tartalmazó helynevek keltették fel pl. WERTNER MÓR érdeklődését is (SZABÓ G. 1998: 22), míg CSÁNKI DEZSŐ a *vásár* utótaggal állóknak szentelt tanulmányt (SZABÓ G. 1998: 22). WERTNER vizsgálatai során arra a

következtetésre jutott, hogy a *-hely* lexémára végződő helyneveket többnyire a hétköznapiokról nevezték el. CSÁNKI a *-vásár* utótagot tartalmazó helyneveket elemezve pedig azt állapította meg, hogy ezekben a helynevekben maga a vásártartási jog általában volt a döntő névadási indíték (SZABÓ G. 1998: 22).

Az említett munkák számát elnézve meg kell állapítanunk, hogy a vásártartásra utaló településnevek nem álltak a névtudomány érdeklődésének középpontjában, ezért tarthatjuk igen fontosnak SZABÓ G. FERENC erre irányuló munkásságát.

2. A vásárok szerepe a középkori magyar társadalom életében

A szakirodalom tanúsága szerint fejedelmeink, vezéreink már a X. században tartottak vásárokat udvarhelyeik mellett, és az sem volt ritka, hogy szomszédos országok kereskedelmébe is bekapcsolódtak. Három népcsoportról beszélhetünk ekkor, akik korai kereskedelmünkben szerepet játszottak: kálizok (böszörmények), zsidók, latinusok (olasz, ófrancia és vallon nyelvet beszélő telepések összefoglaló elnevezése). A kereskedelem számára a kiépülő várszervezet jelentős biztonságot adott. A várak szomszédságába ugyanis templomok épültek, amelyek befolyásolták a vásárok tartásának helyét és idejét. A vár és a környezetében lévő udvarhely a társadalom számára egyértelműen gazdasági szerepet is betöltött, de mikor a főúr más szállásra vonult át, őt a vásár is követte. István király nevéhez köthető a *dies dominica* fogalmának megjelenése, amely a vásárok állandó napját jelentette, így egységesítve a vásártartás helyét és napját. Rendeletben mondta ki, hogy a vásárokat a templomok mellett és vasárnapi napon kell tartani. A *vasárnap* mint szókapcsolat a TESz. szerint még a pogány korban jöhetett létre, s eredeti jelentésében a vásározással kapcsolatos munkaszünetre vonatkozhatott, a későbbiekben pedig az a funkciója is kialakult, hogy a keresztények heti ünnepnapjának jelölőjévé vált. Ez pedig azt tette lehetővé, hogy a közösségek számára szükségtelessé vált a vásárhelyek elnevezésében e nap (*vasárnap*) nevének megjelenítése.

István király kedvező feltételeket biztosított az országon átmenő zarándoklók számára, ami azzal a következménnyel járt, hogy a zarándokok útvonalán jelentősen megélénkült az áruforgalom. Mi sem bizonyítja jobban a vásárok jelentőségét, mint az, hogy a városokat a vásártér köré építették. A hetivásár minimum tíz környező falu népét mozgatta meg, ellentétben a nagyvásárral, amely az egész megyét. A hetivásárok fontosabb momentumait a királyok törvényben szabályozták.

A XIII. század elejére a vásárok azonban már kinőtték kereteiket és nem voltak képesek megfelelni az egyre növekvő igényeknek. II. András úgy próbált enyhíteni a problémán, hogy engedélyezte a magánföldesurak vásártartását is. Az a tény, hogy a vásárok száma növekedésnek indult, a városok fejlődésében ugyancsak változást hozott. Az árubőség miatt aztán újabb változások következtek be, mégpedig az országos vásárok bevezetése révén: efféle *sokadalmak*-at a XVI. század közepéig többnyire csak a nagyobb városok tartottak. Az előző időszakokhoz képest, pedig fontos különbség, hogy az országos vásárokat immár nem a király, hanem az illetékes városok szabályozták. A vásárok kialakulása tehát fontos szerepet játszott, úgymond előfeltétele volt valójában a városi élet kialakulásának (ld. mindehhez részletesebben SZABÓ G. 1998: 37–39). A vásártartási jog bizonyos hatalmak általi meghatározása bizonyára a névadási szituációt is befolyásolta valamelyest: vagyis a nevek adásában talán éppúgy szerepet kaphatott egyfajta „felülről” jövő névadási gyakorlat, ahogyan ezt a patrocíniumi helynevek kapcsán gyaníthatjuk (vö. TÓTH V. 2007: 408-19).

II. A vásártartásra utaló településnevek névrendszertani leírása

A nevek rendszerszerűsége a helynevek vizsgálata során, és így természetesen a vásártartásra utaló helynevek kapcsán is megmutatkozik. A helynevek ugyanis mindenkor a nyelvnek mint egy rendszerszerű magasabb egységnek a tagjaiként funkcionálnak (TÓTH V. 2001: 123). Minden névadás tudatosan történik, s a névadásban többnyire a denotátum valamely sajátossága fejeződik ki. Amikor egy újabb név keletkezik, amögött a névadó szándékossága húzódik meg, aki általában olyan nevet hoz létre, amelyre korábbról már ismer példákat, azaz a névadás elvonatkoztatott névminták alapján történik (TÓTH V. 2001: 124). Ennek köszönhető aztán, hogy az ilyen módon létrejövő új elnevezés pontosan illeszkedik a már meglévő nevek által alkotott rendszerbe. Ezek alapján azt mondhatjuk tehát, hogy minden névadás alkalmával a már meglévő névmodellek alapján születik meg az új elnevezés.

A helynévelemzés során a HOFFMANN ISTVÁN által kidolgozott névelemzési modellt használtam fel (1993), amelyben a szerző a nevek vizsgálatát alapvetően két szinten látja elvégezhetőnek. A szerkezeti (leíró) elemzés keretében tárgyalja a nevek funkcionális-szemantikai, lexikális-morfológiai és szintagmatikus szerkezetét. A másik vizsgálati szintet pedig a helynevek keletkezéstörténeti bemutatása alkotja.

Szerkezeti elemzés

Szerkezeti elemzés fogalma alatt alapvetően három szintet különítünk el, melyek megfelelnek a HOFFMANN ISTVÁN által kidolgozott modellnek. Dolgozatom keretében először a funkcionális-szemantikai vizsgálat elvégzésére vállalkozom.

a) Funkcionális-szemantikai vizsgálat

Ezen a szinten elsődlegesen abból az alapvető feltevésből kell kiindulnunk – amint azt a korábbiakban már említettem –, hogy szemantikailag minden névadási tevékenység tudatos: minden helynév motivált, abszolút motiválatlan helynév nem létezik (HOFFMANN 2007: 53). Megfigyelhető, hogy míg a természetes névadásokban többnyire a denotátum valamilyen sajátossága fejeződik ki, addig a mesterségesen alkotott nevekben tetten érhető az az igény, hogy az így létrejövő helynév a használatos modellek valamelyikéhez igazodjon (HOFFMANN 2007: 53).

A funkcionális-szemantikai elemzés fontos alapfogalma a névrész. Névrésznek tekintendő „a helynév hangsorának minden olyan egysége, amely a névkeletkezés szituációjában, a megjelölt denotátummal kapcsolatos szemantikai jegyet fejez ki” (HOFFMANN 2007: 53). Az elemzés során arra vagyok kíváncsi, hogy a helynevet alkotó névrészek milyen funkciót töltenek be, és milyen információt közölnek a denotátumról. A *Maroszereda* névszerkezetben például két névrész különíthető el, funkcionálisan úgy írhatjuk le, hogy 'az a *Szereda* nevű település, mely a *Maros* folyása mentén található'. A névrész mellett szükséges egy újabb fogalmat is felvennünk rendszerünkbe: a névelemeket. A névrészek ugyanis névelemekből tevődnek össze. Névelemek közé sorolhatjuk a névbe tartozó lexémákat és a névalkotásban szerepet játszó toldalékformákat (HOFFMANN 2007: 54). A *Tisza-keddi* helynévben például két névrészt (*Tisza+Keddi*) és három névelemet (*tisza+kedd-i*) különíthetünk el.

A funkcionális-szemantikai elemzéskor nem teszünk mást, mint azonosítjuk azokat a motívumokat, amelyek a név keletkezésében szerepet játszottak. A névelemek a továbbiakban fontos szerepet majd a másik vizsgálati szinten, a lexikális elemzés során kapnak.

A vásártartásra utaló településnevek nagyrészt kétrészes névszerkezetekben jelentkeznek (93,75%), az egyrészes névstruktúrák e névtípusban ritkák (6,25%). A helynevekben előforduló nyelvi elemek felől nézve azt láthatjuk, hogy ezek egyrészt kifejezhetik a hely fajtáját, amelybe a jelölt hely besorolható. Ezt a szerepet fajtajelölő funkciónak nevezzük (és F szimbólummal jelöljük). A hely fajtájának megjelölésére általánosabb vagy speciális jelentésű közszt is felhasználhatunk, amelyeket gyűjtőnéven *földrajzi köznevek*-nek szokás nevezni (HOFFMANN 2007: 57). Fajtajelölő névrészekkel általában kétrészes helynevek második névrészeként találkozunk, pl.: a Csütörtökhely típusú településnevekben. Emellett előfordulhatnak önmagukban is, mint a *Hely* (1297: *Heyl*: SZABÓ G. 1998: 48) névben, illetve megnevező funkciójú előtaggal egyaránt: ez utóbbira az általam vizsgált településnevek között nem találtam példát.

A névben előforduló nyelvi elem kifejezheti az adott hely sajátosságát is: a sajátosságfunkció jelölésére az S szimbólumot használjuk. Az ebben a szerepben előforduló névrészfunkciók nagyon sokfélék lehetnek. Mivel a helyfajták elnevezése sokféle jellegzetességet mutathat, így a szemantikai tartalmak igen változatosak lehetnek (BÍRÓ-KALCSÓ 2004: 122). E szint leírása fő- és alkategóriák felvételét igényli. A sajátosságfunkciók lexikális tekintetben kifejeződhetnek melléknevekkel, főnevekkel, de akár helynevekkel is, s az így létrejövő struktúrák S: *Csütörtök* (1217: *Cheturtuc*: SZABÓ G. 1998: 46) S+F: *Keddhely* (1332-7: *Kedhely*: SZABÓ G. 1998: 50) S+M *Felsőszerdahely* (1910: *Felsőszerdahely*: SZABÓ G. 1998: 54) szerkezetet hozhatnak létre.

Megnevező funkcióban (jelölése: M) mindig valódi helynév áll. Ez a név egy új név részeként ugyanazt a funkciót tölti be, ami egyben eredeti helynévi jelentése is: a denotátumra utalást (HOFFMANN 2007: 58). Azzal, hogy a megnevező funkció a rendszer részévé vált, tanulmányozhatóvá válik a már létező helynevek beépülése az újonnan létrejövő névalakulatok szerkezetébe (TÓTH V. 2001: 134). A megnevező funkcióban előforduló névrészt tartalmazó helynevek többfélék lehetnek. Ez a névrészszerop a helynévrendszer egészét tekintve gyakran jelentkezik például egyrészes nevekben (M) – melyre azonban névanyagom nem szolgál adatokkal –, de gyakori összekapcsolódása is, akár sajátosságot kifejező előtaggal S+M szerkezetet alkotva (1808: *Mura-Szerdahely*: SZABÓ G. 1998: 58), akár földrajzi köznévi utótaggal (M+F). Ez utóbbi szerkezet azonban szintén nem fordul elő az általam feldolgozott településnevek között.

Nem tartozik a gyakori szerkezetek közé, de előfordulhat két megnevező szerepű lexéma társulása is, M+M szerkezetet hozva létre: ilyen névstruktúrák elsősorban a faluegyesítések

nyelvi vetületeiként jönnek létre, és erre a vásáros nevek között nem találtam példát. Névanyagomban a *Muraszerdahely*-féle S+M szerkezetű helynevek száma – a névtípus sajátos rendszertani jellemzőivel összefüggésben – jóval meghaladja a *Szerdahely* típusú S+F szerkezetűekét: mintegy háromszorosát teszi ki.

Egyrészes helynevek

Egyrészes helynevekről beszélhetünk abban az esetben, mikor csupán egy funkcionális-szemantikai jegyet kifejező névrész különíthető el a helynévben (HOFFMANN 2007: 61). Az egyrészes nevek S, F vagy M tartalmúak lehetnek. Az általam feldolgozott névanyagban egyrészes helynevekre csupán elvétve találtam példát, és azok között is a sajátosságfunkció a gyakoribb.

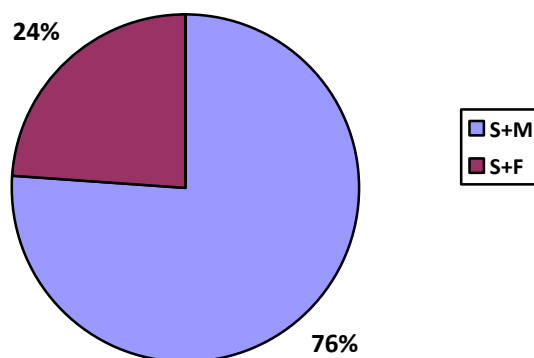
A sajátosságot kifejező nevek attól függően, hogy azokban milyen tulajdonság dominál, csoportokra oszthatók. A besorolást azonban megkönnyítette, hogy az itt előforduló nevek mindösszesen két csoportba egyértelműen beilleszthetőek. A területtel kapcsolatos funkció, esemény szolgált alapjául a következő helynevek keletkezéséhez: a Maros megyében található *Szereda* (1493: *Zereda*: SZABÓ G. 1998: 46), a Trencsén megyei *Csütörtök* (1477: *Chewthewrthek*: SZABÓ G. 1998: 46) vagy a *Szombat* nevű település Pozsony megyében (1211: *Sumbot*: SZABÓ G. 1998: 68) egyaránt arra utal, hogy mikorra esik a hét során a vásártartás napja, azaz bennük világosan a vásárok tartásának joga tükröződik. A *Vásári* (1290: *Vasari*: SZABÓ G. 1998: 88) esetében – más lexikális eszköz felhasználásával realizálódva – szintén a hely funkciója, működése szolgáltatta a névadás indítékát.

A vásártartásra utaló egyrészes településnevek helynévkincsében akad példa a fajtajelölő funkció jelentkezésére is, a Vas megyei *Hely* (1297: *Heyl*: SZABÓ G. 1998: 48) névforma esetében láthatjuk ennek a lehetőségét. Ez a helynév ugyanakkor minden bizonnyal másodlagosan jöhetett létre egy *Szombathely*-féle kétrészes településnévből. Megnevező funkciójú névformával az egyrészes nevek között nem találkozunk.

Kétrészes helynevek

A kétrészes neveknél két funkcionális-szemantikai jegyet kifejező névrész különíthető el a helynévben. Többféle elnevezés használatos a kétrészes helynevet alkotó tagok megnevezésére. Így találkozhatunk az *alapelem – megkülönböztető elem*, *alapelem – meghatározó elem* terminusokkal, de a legcélszerűbbnek a HOFFMANN ISTVÁN által adott *bővítményrész – alaprész* terminusokat tarthatjuk, ahol az alaprész mindig a főtag szerepét, a bővítmény pedig az alárendelt tag szerepét tölti be (HOFFMANN 2007: 63). A kétrészes nevek esetében az alaprész és bővítményrész funkcióját külön-külön vizsgáljuk.

Az általam feldolgozott névanyagban főként kétrészes helynevekkel találkozunk, amelyek közül is az S+F (1177/1500 k.: *Zeredahel*: SZABÓ G. 1998: 52), ill. az S+M (1271: *Turkeddi*: SZABÓ G. 1998: 76) névszerkezet dominál. Ha még pontosabbak akarunk lenni, azt a kijelentést tehetjük, hogy rendszerem magvát az S+M típusú nevek alkotják. A két névszerkezet százalékos megoszlását az alábbi diagram szemlélteti.

1. ábra. A kétrészes helynevek funkcionális-szemantikai megoszlása

A kétrészes helynevek vizsgálatakor nem meglepő az S+M funkció ilyen magas százalékban való jelenléte. Mintegy háromszor annyi helynevet sorolhatunk ebbe a kategóriába, mint az S+F névszerkezettel állók közé.

A két névszerkezeti típus közül az S+F szerkezetű névformák jelentik a vásártartásra utaló településnevek elsődleges változatait. Az ide tartozó *Hétfőhely* (1221/1240/1777: villa *Hettfehely* ~ *Hettefewhely*: SZABÓ G. 1998: 48), *Keddhely* (1268: *Kedhel*: SZABÓ G. 1998: 50) *Szerdahely* (1412: *Zerdahel*: SZABÓ G. 1998: 56), *Csütörtökhely* (1320: *Cheturtekhel*: SZABÓ G. 1998: 59), *Szombathely*-féle (1231: terra *Zumbathel*: SZABÓ G. 1998: 66) elnevezések mindegyike arra utal, hogy a faluban az előtagként álló napon tartották a hetivásárokat. Az ilyen nevek között leggyakoribbnak a *Csütörtökhely*, *Szerdahely*, *Szombathely*-félék látszanak, míg *Hétfőhely*, *Keddhely* típusúakkal jóval ritkábban találkozunk.

A vásárok eredeti s legfontosabb kezdőnapja I. Istvánnak köszönhetően vasárnap volt. Ez a nap lett a heti vásár és a pihenés napja s így a közösségek számára szükségtelemmé vált, hogy e napnév megjelenjen a vásárhelyek elnevezésében. A XIII. századi változások egyik eredménye a heti vásárnapok számának megváltozása. Először elterjednek a szombati vásárok, ezt követően pedig már a hét bármely napján tarthattak vásárokat. SZABÓ G. FERENC szerint „Ebben a hétfőnek jutott a legkisebb szerep, hiszen a szombati és vasárnapi vásárok után szünetnapnak kellett következnie, hogy aztán a szerdai napon újra egybegyűljön a vásári sokadalom” (SZABÓ G. 1998: 48).

Az S+F szerkezetű vásáros nevek közé tartozó másik jellegzetes névtípust a *Vásárhely* elnevezések alkotják: ezek pontosabb körülhatárolás nélkül, csupán általában utalnak az adott hely funkciójára. Találunk *Vásárhely* neveket pl. Bihar (1391: *Wasarhel*: SZABÓ G. 1998: 107), az akkori Szolnok-Doboka (1326: *Vasarhel*: SZABÓ G. 1998: 107), Zala (1382: *Vasarhel*: SZABÓ G. 1998: 107), Csanád (1347: *Wassarhel*: SZABÓ G. 1998: 110) vármegyékben egyaránt.

Az S+M névszerkezet a vásártartásra utaló nevek körében jellegzetesen másodlagos kategória. A magyar nyelvterületen számos helyen előforduló *Szerdahely*, *Csütörtökhely*-féle elnevezések homonim viszonyának a megszüntetési igénye hívta őket életre. A számos *Szerdahely* között pl. azáltal lehetett különbséget tenni, hogy megkülönböztető jelzők járultak az elsődleges névhez. A *Drávaszerdahely* (1907: *Drávaszerdahely*: SZABÓ G. 1998: 52), *Dunaszerdahely* (1863: *Duna-Szerdahely*: SZABÓ G. 1998: 54) nevek arra utalnak, hogy arról a *Szerdahely* nevű településről van szó, amely a Dráva, Duna mellett fekszik. A

Fülöpszerdahely (1808: *Fülöp-Szerdahely*: SZABÓ G. 1998: 56), *Tamásszerdahely* (1488: *Thamasszerdahel*: SZABÓ G. 1998: 57) nevekben pedig a hely tulajdonosa szolgáltatva a megkülönböztetési indítékot.

Az előbbi példákból is kitűnik, hogy a homonímia igen gyakori jelenség a vásártartásra utaló településnevek körében. Lényegében ugyanazt a jelenséget figyelhetjük meg a patrocíniumi településnevek esetében is. Az azonos névformával rendelkező településnevek azonban zavart okozhatnak a névhasználói közösségben. A homonímia megszüntetésének egyik legegyszerűbb, a névadók által alkalmazott módja az, hogy differenciáló jelzőként a település egy jellegzetes sajátosságát beemelik az adott helység nevébe (BÖLCSKEI 1997: 16).

Az ilyen alaki módosulások egyik típusában az elsődleges településnevet egyénítő szerepű jelzővel látták el (vö. BÖLCSKEI 2005: 153): a vásártartásra utaló nevek körében ez történt pl. a Bihar megyei *Vásárhely* (1391: *Wasarhel*: SZABÓ G. 1998: 107) > *Fugyivásárhely* (1808: *Fugyi-Vásárhely*: SZABÓ G. 1998: 107) változás esetében. Az azonos névforma megszüntetésének másik lehetőségét akkor tapasztalhatjuk, amikor egy korábban egységes falu kettébomlott, s az így keletkező településekben a közös alapnévi taghoz egyéni jelzőt csatoltak, így hangsúlyozva elkülönülésüket (BÖLCSKEI 1997: 16): pl. 1274>1340: *Kysferged*, *Wasarusfergeed*: (SZABÓ G. 1998: 120). Az így megjelenő helységnevek – a korábbi okleveles adatok között nem szerepelt, de minden bizonnyal létező – *Férged* nevű település osztódásáról tanúskodnak. Az azonos településnevek megkülönböztetésében a fentiek alapján mindenképp tehát a szintagmatikus szerkesztésnek tulajdoníthatunk döntő szerepet, főként jelzős helységneveket alkotva (BÖLCSKEI 2006: 52).

A Veszprém megyei Szombathelyről első adatunk 1392-ből való (1392: *Zombathel*: SZABÓ G. 1998: 70), mikor még egységes település volt. A helység kettébomlása az 1700-as évek végén megy végbe. 1785-ben jelenik meg a *Magyarszombathely* (1785: *Magyarszombathely*: SZABÓ G. 1998: 70) nevű település, 1799-ben pedig a *Németszombathely* (1799: *Németszombathely*: SZABÓ G. 1998: 70). Valószínűsíthető, hogy az azonos alapnévi formához illesztett jelzők a település lakosainak nemzetiségére utalnak. Ha a jelzővel való megkülönböztetés a természetes névadás keretein belül történik, spontán keletkezésű névtani korrelációról beszélhetünk (BÖLCSKEI 2006: 47). A névdifferenciálódás jelenségének azonban szűkebb és tágabb értelmezése is lehetséges. Az előbbivel találkozhatunk például RÁCZ ANITA (1997) az utóbbival INCZEFI GÉZA (1965: 75) tanulmányaiban. TÓTH VALÉRIA is a szűkebben értelmezett felfogáshoz igazodik, s a *névosztódás* terminus használatát javasolja (2008: 18).

A településneveknek különböző jelentéstani osztályokba sorolása aszerint lehetséges, hogy az alpnévi formához kapcsolt jelzők az adott helységnek milyen tulajdonságáról árulkodnak (BÖLCSKEI 1997: 17). A differenciált nevek egyénítői jelzői között találunk olyanokat, amelyek a település méretére (1926: *Kisszerdahely*: SZABÓ G. 1998: 57), (1407: *Nogzombathel*: SZABÓ G. 1998: 71) térbeli helyzetére (1910: *Alsószerdahely*: SZABÓ G. 1998: 54), (1863: *Lenti-Szombathely*: SZABÓ G. 1998: 71), lakosságára (1785: *Magyarszombathely*: SZABÓ G. 1998: 70), birtokosára (1500: *Philepzerdahel*: SZABÓ G. 1998: 56), korára (1381: *Vyuasar*: SZABÓ G. 1998: 98), funkciójára, működésére (1358: *Eghazos Zerdahel, Wasarus Zerdahel*: SZABÓ G. 1998: 58), az ott lévő növényzetre (1926: *Erdővásárhely*: SZABÓ G. 1998: 107), a település státuszára (1828: *Szabadhely*: SZABÓ G. 1998: 64) utalnak, és olyanokat, amelyek a lokalizálást segítik elő, ezekben a nevekben a hely más helyhez való viszonya fejeződik ki. Pl. *Maroszereda* (1570: *Maros Zereda*: SZABÓ G. 1998: 46), az a település, amelyik a *Maros* folyása mentén fekszik. Ebbe a kategóriába sorolható még *Dunaszerdahely* (1863: *Duna-Szerdahely*: SZABÓ G. 1998: 54), *Rábakedhely* (1907: *Rábakethely*: SZABÓ G. 1998: 51) nevű település is.

Mindeddig a jelzővel differenciált településnevek előtagjaira koncentráltott figyelmünk, és azok jelentése alapján csoportosítottuk helyneveinket. Ebben a vizsgálatban azonban az alpnévi formáknak is fontos jelentőséget tulajdoníthatunk. Hiszen az alpnév ugyanúgy korrelációban állhat a jelzős alakokkal vagy alakokkal, ahogyan két vagy több jelzős alak áll szemben egymással. A továbbiakban ennek bemutatását végzem el.

A névkorrelációk különféle típusait aszerint különböztethetjük meg, hogy az egyes korrelációkban hány tag áll szemben egymással. Ennek értelmében a következő csoportosítás lehetséges: beszélhetünk csonka, kétagú, háromtagú, illetve soktagú korrelációkról (BÖLCSKEI 1997: 20).

Az általam vizsgált névanyagban csonka korrelációra szép számmal találunk példát. Abban az esetben beszélhetünk a korrelációk e típusáról, amikor az alpnévi forma csak egy jelzős alakkal áll szemben pl. *Vágcsütörtök – Csütörtök, Vérteskeddhely – Keddhely, Répcekeddhely – Keddhely, Drávaszerdahely – Szerdahely*. A két-, három- és soktagú korrelációk között megkülönböztethetünk szabályos és szabálytalan oppozíciókat (BÖLCSKEI 1997: 20). Szabályos az oppozíció akkor, ha a benne részt vevő településnevek jelzője azonos jelentéstani osztályba tartozik (BÖLCSKEI 1999: 77). Ha viszont az oppozícióban álló nevek jelzői különböző jelentéstani csoportba sorolhatóak, szabálytalan korrelációról beszélhetünk. Kétagú szembenálláskor két jelzős névforma áll szemben egymással, de hiányzik az alpnévi

alak. Nézzünk egy-egy példát a kéttagú szabályos és szabálytalan oppozícióra. Az azonos alapnév mellett mindkét jelző víznévre utal az alábbi példákban: *Tiszakeddi* (?1261: possessio *Tiszakeddi* Zonuch: SZABÓ G. 1998: 76), *Túrkeddi* (1271: *Turkeddi*: SZABÓ G. 1998: 76). Szabálytalan korrelációról beszélhetünk *Vágszerdahely – Alsószerdahely* esetében, ahol a szerkezethez kapcsolt egyik jelző a település más helyhez való viszonyára utal, míg a másik jelző a település viszonyított helyzetét hivatott kifejezni. Kéttagú korrelációra csak elvétve találunk példát a vásártartásra utaló településnevek között. Annál inkább a háromtagú oppozícióra. Egy részük úgy válik háromeleművé, hogy az alapnévi forma mellett megjelenik a két jelzős alak (pl: *Szereda – Marosszereda – Nyárádszereda*; *Szerdahely – Vágszerdahely – Felsőszerdahely*). Ebben az esetben nem csupán a két jelzős alak áll szemben egymással, hanem a *Szereda* és *Marosszereda*, valamint a *Szereda* és *Nyárádszereda* alakok is. A háromelemű korrelációvá válás másik lehetősége pedig az, amikor három jelzős névforma áll korrelációban egymással, de nem tartalmazzák az alapnévi formát. Névanyagom erre a típusra nem szolgáltat példát. Háromnál több tagból álló korrelációval találkozunk viszont a következő esetekben: a Zemplén megyei *Szerdahely – Kétszerdahely – Egyházasszerdahely – Vásárosszerdahely – Bodrogszerdahely* (SZABÓ G. 1998: 58) esetében, valamint a Veszprém megyei *Szombathely – Magyaroszombathely – Németszombathely* kapcsán, ahol idővel ugyanis további tagok lépnek be a szabályos korrelációba: *Bakony Magyaroszombathely* és *Bakony Németszombathely* alakokkal, de ráadásul emellett az adatok között megjelennek *Magyar –* vagy *Bakonyszombathely és Német–* vagy *Bakonyszombathely* névalakok is, s végül pedig *Bakonyszombathely* neve is feltűnik (SZABÓ G. 1998: 70). A két és háromtagú korrelációk további csoportosítása is lehetséges aszerint, hogy az adott korreláció típusa lehetőséget nyújt-e további jelzős alakok befogadására vagy sem (BÖLCSKEI 1997: 21). Dolgozatom keretében erre azonban nem térnék ki.

A vásártartásra utaló településnevekről funkcionális-szemantikai tulajdonságaik alapján azt kell összefoglalóan hangsúlyoznunk, hogy körükben gyakori jelenség a homonímia. A zavaró névazonosság megszüntetésének mindkét módja – a település egy jellegzetességének beemelése differenciáló jelzőként a helység nevébe, illetve a faluosztódás következtében az azonos alapnévi formához illesztett egyénítő jelző használata – szívesen alkalmazott módszernek bizonyult. A településnév-korrelációk gyarapodása folyamatosan ment végbe egyre kiterjedtebb rendszereket hozva létre, s legteljesebb formáját a XVIII-XIX. századra érte el.

b) Lexikális-morfológiai elemzés

Szerkezeti elemzésünk következő szintje a lexikális morfológiai analízis, mely során a különböző neveket a bennük felhasznált nyelvi kifejezőeszközök szempontjából vizsgáljuk. Míg a funkcionális elemzés alapfogalmának a névrészt tekinthetjük, addig a lexikális analízisnél új terminus bevezetése szükséges: a névelemé. Névelem fogalmán a névalkotó szerepű lexémákat és toldalékmorfémákat értjük. A névrészek névelemekből épülnek fel. A lexikális elemzés tehát a névrészekbe foglalt névelemek szerinti interpretáció. A helynevek elemzésének két szintje igen szorosan kötődik egymáshoz. Fontos azonban hangsúlyoznunk, hogy míg a funkcionális elemzés névrészfunkciókat kutat, addig a lexikális analízis szójelentéseket mutat be (ld. mindehhez HOFFMANN 1993: 55). Mivel a vásártartásra utaló településnevek lexikális morfológiai tulajdonságai szoros összefüggésben vannak a funkcionális szemantikai jellemzőkkel, így mindkét szerkezeti leírás alkalmával a két elemzési szint közötti összefüggések is megjelennek.

A lexikális morfológiai elemzéshez szófaji kategóriák megállapítása szükséges. A helynevek létrehozásában részt vevő nyelvi elemek között közszavak és tulajdonnevek egyaránt szerepelhetnek (TÓTH V. 2001: 643). Dolgozatom további részében a vásártartásra utaló településnevek lexikális struktúrájának leírására vállalkozom, amelynek során az egy- és kétrészes településneveket külön-külön, TÓTH VALÉRIA „A helynevek lexikális szerkezetéről” című tanulmánya alapján tekintem át.

1. Az egyrészes helynevek lexikális-morfológiai felépítése

Az egyrészes helynevek felépítésében szerepet játszó nyelvi elemeket vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a köznévi kategóriába tartozó főnevek mellett lényegében más helynévi lexémát tartalmazó névalakkal nem találkozhatunk. A vásártartásra utaló településnevekben előforduló egyrészes helynevek száma egyébként is olyan csekélynek mondható, hogy ez kizárja a részletes vizsgálat lehetőségét.

1.1. Köznévi lexémát tartalmazó egyrészes helynevek

E kategória meglehetősen homogén: valójában csupán főnevet, azon belül is elvont főnevet, napnevet tartalmazó lexémák szerepelnek egyrészes helynévként. Itt említhetjük a *Szereda* (1493: *Zereda*: SZABÓ G. 1998: 46), a *Csütörtök* (1217: *Cheturtuc*: SZABÓ G. 1998: 46), a *Szombat* (1211: *Sumbot*: SZABÓ G. 1998: 68) településneveket. Látható, hogy ezek a nevek toldalékmorféma nélkül szerepelnek, s megjelenik bennük a vásártartás napjára utaló

köznevek közül a *szerda*, *csütörtök* és a *szombat*. A pusztá napnévi elemet tartalmazó településnevek közül csak a *Csütörtök* típusúakat tekinthetjük minden bizonyossággal vásártartásra utaló településneveknek, a többi esetben számolnunk kell azzal a ténnyel is, hogy a pusztá napnév elemű helységnevek között akad nemcsak vásáros, hanem személynévi eredetű is (SZABÓ G. 1998: 32), vö. pl. *Péntek* (+1135/+1262/1566 servos... Dytman, *Pentuk*, Weyteh, Fiod, Wyda, Wendeg, 1279: *Pentuk* filius Wasard de Epel vineam suam... nobis reliuquerit: *ÁSz.* 2004: 625). Ezekben az esetekben a pontosabb lexikális azonosításhoz szükség van a helységnevek egyenkénti vizsgálatára is.

Itt kell megemlítenünk azokat a névformákat is, amelyekben nem a vásározás napjára, hanem pusztán általánosabban a vásártartás tényére történik utalás, ahogyan ezt az *-i* képzővel álló, Bihar megyei *Vásári* (1290: *Vasari*: SZABÓ G. 1998: 88) településnév esetében láthatjuk, *Vásári* településnevekkel az országban másutt is találkozunk: szerepel ilyen névforma Heves (1337: *Wasary*: SZABÓ G. 1998:88) és Zaránd (1334-5: *Vasari*: SZABÓ G. 1998: 88) megyében is.

Sajátos a helyzete a vásártartásra utaló névformák között a lexikálisan csupán egy földrajzi köznévből álló Vas megyei *Hely* településnévnek. E névforma ugyanis szerkezeti szempontból egyrészes ugyan, és benne a vásározás funkciója nyelvileg valójában nem jelenik meg, de bizonyosan ilyen szemantikai tartalmú kétrészes névből alakult elliptikus változással: *Hétfőhely* (1221/1240/1777: villa *Hettfehely* ~ *Hettefewhely*: SZABÓ G. 1998: 48) > *Hely* (1297: *Heyl*: SZABÓ G. 1998: 48).

1.2. Tulajdonnévi lexémát tartalmazó egyrészes helynevek

A vásártartásra utaló egyrészes helynevek között már pusztán rendszertani-logikai alapon sem találhatunk tulajdonnévi lexémát (személynevet vagy helynevet) tartalmazót, hiszen ezek a nyelvi elemek nem alkalmasak a vásártartás funkciójának kifejezésére.

2. A kétrészes helynevek lexikális-morfológiai felépítése

A kétrészes helynevek utótagjait tekintve kétféleképpen lehetnek, második névrészként ugyanis csak földrajzi köznévi vagy valódi helynév állhat, ebben a pozícióban más köznévi lexéma és személynév megjelenése nem lehetséges (TÓTH V. 2001: 648).

2.1. A földrajzi köznévi utótagú kétrészes helynevek

A vásártartásra utaló kétrészes településnevek utótagját vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a mindig helyfajtajelölő szerepben álló földrajzi köznévek többnyire egyszerű szavak (*Hétfőhely, Keddhely, Szerdahely, Csütörtökhely, Szombathely, Szabadhely, Kisdivásár, Asszonyvására, Hődvására, Martonvásár, Balogvásár, Újvásár, Inevására, Balavásár, Gézavásár, Bokolyavásár, Szoboszlóvásár, Tasvására, Vásárosfalu, Szombatfalva, Vásármező*), összetett földrajzi köznévi ebben a pozícióban nem fordul elő. Ha azonban az előtagokat vesszük szemügyre, jól látható, hogy közöttük különféle szófajú köznévi és tulajdonnévi lexémák találhatók (TÓTH V. 2001: 648). A következőkben az áttekintést eszerint végzem el.

2.1.1. Az előtag főnév

a) Személyt vagy csoportot jelölő főnév + földrajzi köznévi szerkezetű nevek

Ilyen névstruktúrával a vásáros nevek körében csak elvétve találkozunk, és csupán az *asszony* lexémát lelhetjük fel bennük előtagként: *Asszonyvására* (1270: *Ahzunwasara*: SZABÓ G. 1998: 94). Az akkori Bihar megyei település már 1203 előtt vásártartási joggal rendelkezett, és 'királyné' jelentésű *Asszony*- előtagja arra utal, hogy a falu egykor királynéi tulajdonban állt (SZABÓ G. 1998: 95).

b) A nem személyt jelentő főnév + földrajzi köznévi szerkezetű vásáros településnevekben az előtag gyakran elvont főnévvel, konkrétan napnévvel fejeződik ki. Itt említhetők a *Keddhely, Szerdahely, Csütörtökhely, Szombathely*-féle településnevek, melyek elsődlegesen utalnak a vásártartásra, mégpedig a vásártartás napjának a megjelölésével (SZABÓ G. 2000: 345).

2.1.2. Az előtag *melléknév(i jellegű szó)*

a) A *képzetlen melléknév + földrajzi köznévi* szerkezettel leírható településnevek száma elhanyagolható, közöttük szinte kizárólag az *új* jelzővel alakult nevekre bukkanhatunk: pl. a Pozsony megyei *Újvásár* kapcsán (1279: *Vyuasar*: SZABÓ G. 1998: 101) SZABÓ G. az előtag eredetét a terület vízrajzi viszonyaival hozza összefüggésbe, s a Kis-Duna áradásaival magyarázza a lakosság új helyre településének kényszerét (SZABÓ G. 1998: 101).

b) A *képzett melléknév + földrajzi köznévi* struktúrájú nevek között a vizsgált névkorpuszban találjuk a Zala megyei *Vásárosfalu* (1484: *Wasarosfalu*: SZABÓ G. 1998: 126) települést, mely név három megyében is előfordul (Somogy, Sopron, Vas). A melléknév + földrajzi köznévi szerkezetű vásáros neveknel a fenti példák alapján sajátos kettőségre bukkanhatunk. A képzetlen melléknév + földrajzi köznévi névstruktúrában a vásározás kifejezésének szerepét az utótag (a *vásár* földrajzi köznévi) látja el, a képzett melléknév + földrajzi köznévi szerkezetben pedig az előtag (*vásáros*) hordozza az adott funkciót. Ugyanezt a kétarcúságot figyelhettük meg a korábban tárgyalt: főnévi + földrajzi köznévi névstruktúrában is (vö. *Asszonyvására*, de *Csütörtökhely*).

2.1.3. Az előtag *személynévi*

A személynévi előtagból és a földrajzi köznévi utótagból létrejövő szerkezetek csupán kis elemszámmal tűnnek fel a vásártartásra utaló településnevek között. A személynevek funkciója itt nem más, mint a hely birtokosának, használójának a megjelölése. A birtokos jelzős szerkezetű *Hődvására* (1296: terre *Heuduasara*: SZABÓ G. 1998: 95), *Martonvására* (1270: *Mortunvasara*: SZABÓ G. 1998: 96), *Balogvására* (1324: villa *Boluguasara*: SZABÓ G. 1998: 97), *Pétervására* (1247: *Peturwasara*: SZABÓ G. 1998: 98), *Balavására* (1325/1349: *Balauasara*: SZABÓ G. 1998: 100) mellett a jelöletlen birtokos jelzős típus is megjelenik. Az itt említett *Balavására* névforma például a későbbiekben *Balavásár* (1482: *Balawasar*: SZABÓ G. 1998: 100) alakban is feltűnik.

2.1.4 Az előtag *helynévi(i származék)*

A vásártartásra utaló helynevek körébe az adatok alapján a helynévi + földrajzi köznévi névszerkezet improduktívnak mutatkozik: ilyen struktúrával ugyanis nem találkoztam.

2.2 A helynévi utótagú kétrészes helynevek

Azokat a neveket, melyek utótagja már korábban létezett helynévként, különböző altípusokba sorolhatjuk aszerint, hogy bennük az utótag milyen formájában tartalmazza a helynevet: egyrészes helynévként, kétrészes helynévként, valamint egyrészes vagy kétrészes képzett helynévként (TÓTH V. 2001: 653).

2.2.1. Az utótag egyrészes helynév

a) A *helynév + egyrészes helynév* szerkezettel leírható helynevek száma jelentősnek mondható. Ezek előtagjai funkcionális tekintetben a hely más helyhez való viszonyát fejezik ki: a *Marosszereda* (1570: *Maros Zereda*: SZABÓ G. 1998: 46) másodlagos településnév *Maros-* előtagja például egyértelműen a Maros folyó melletti fekvést jelenti. A település idővel *Nyárádszereda*-ként (1687: *Nyárád Szereda*: SZABÓ G. 1998: 46) szerepel, ahol a *Nyárád* előtag ugyancsak víz közelében fekvésre utal. Ide sorolhatjuk még a következő településneveket is: *Detrekőcsütörtök* (1773: *Detrekő Csőtörtök*: SZABÓ G. 1998: 46) vagy *Vágcsütörtök* (1907-1913: *Vágcsütörtök*: SZABÓ G. 1998: 46), melynél a névadáshoz az indítékot minden bizonnyal a hely kiemelkedés, illetőleg folyó melletti fekvése szolgáltathatta. Ilyen névszerkezetet képvisel továbbá a *Muraszombat* (1483: *Murayzombath*: SZABÓ G. 1998: 79) településnév is, amely azt a *Szombat* nevű települést jelöli meg, mely a *Mura* folyó mellett fekszik.

b) *Személynév + egyrészes helynév* struktúrájú településnevekkel adatállományomban csak elvétve találkozunk. A Zala megyei *Solcsütörtök* (? 1275: *Solcheturtuk*: SZABÓ G. 1998: 63) például ebben a formájában csupán egyszer adatolható, helyette a későbbiekben *Csütörtökhely* névalakokkal találkozunk. Az eredeti névalak *Sol* előtagja vélhetően a héber eredetű magyar *Saul* személynévvel lehet azonos (SZABÓ G. 1998: 63). A személynév + egyrészes helynév struktúrával áll még a *Tardoskedd* (1863: *Tardoskedd*: SZABÓ G. 1998: 75) településnév is. A névalak *Tardos-* előtagja valószínűleg személynévi származék lehet. A településnév korábban *Tardoskedi*-ként adatolható (1236: *Tardos keddi*: SZABÓ G. 1998: 75). Mindegyik névalakban az előtagként álló személy az utótagban megjelölt település birtokosát jelöli meg, csakúgy, mint *Csamaszombata* (1237: *Chamazombata*: SZABÓ G. 1998: 78) esetében is. A vásártartásra utaló településnevek között a személynevek mindemellett többnyire kétrészes helynevek előtagjaként tűnnek fel (lásd 4.2.2 pontban részletesen).

c) Az előző kategóriával szoros összefüggésben tárgyalandó a *főnév + egyrészes helynév* szerkezettel leírható településnevek sora. E kategóriába tartozik az akkori Moson megyei

Órcsütörtök (1946: *Órcsütörtök*: SZABÓ G. 1998: 60) nevű település, amelynek elnevezése valószínűleg a település funkciójával, illetve az ott lakók foglalkozásával van kapcsolatban. *Monajkedd* (1297: *Monayked*: SZABÓ G. 1998:74) *monaj*- előtagja bizonyára a *malom* fn. *molna* ~ *móna* ~ *mona* változatából ered, így jelentése 'malommal bíró' település (SZABÓ G. 1998: 74).

d) A melléknév(i jellegű szó) + egyrészes helynév felépítésű településnevek szép számmal jelennek meg a vásártartásra utaló településnevek körében. Az előtag lehet képzetlen melléknév: *Kiscsütörtök* (1354: *Kyschuturtuk*: SZABÓ G. 1998: 61), *Nagyszombat* (1313: *Nogzumboth*: SZABÓ G. 1998: 68). Képzett melléknevek is feltűnnek a kétrészes helynevek előtagjaként: legtöbbször azonban a *vásáros*- előtag jelenik meg ezekben a szerkezetekben, mely egyértelmű bizonyítékát adja a település vásártartásra utaló múltjának: *Vásárosbója* (1494-9: *Wasarosboya*: SZABÓ G. 1998: 119), *Vásárosdombó* (1541: *Wassaros Dombo*: SZABÓ G. 1998: 120), *Vásárosnamény* (1526 k.: *Vasarosnomen*: SZABÓ G. 1998: 120), *Vásárosmernye* (1385: *Wasarusmernye*: SZABÓ G. 1998: 122), *Vásárosterenye* (1384: *Vásáros-Terenye* – átirrt: SZABÓ G. 1998: 121), *Vásároskálló* (1335: *Uasarws Callow*: SZABÓ G. 1998: 123), *Vásárostiba* (1344: *Vasaros Tiba*: SZABÓ G. 1998: 124).

2.2.2. Az utótag kétrészes helynév

Az általam vizsgált névállományban a kétrészes helynévi utótagú településnevek – mint jellegzetes másodlagos kategória – alkotják a legnagyobb csoportot. Az utótag szerepét többnyire a *Keddhely*, *Szerdahely*, *Szombathely*, *Vásárhely* összetett helynevek töltik be. Ezekben magától értetődően a vásárok tartásának napjai tükröződnek, előtagként pedig a legkülönbözőbb tartalmú lexémák jelennek meg.

a) Utalhat az előtag például település pontos elhelyezkedésére, mint ahogyan ezt a *Répczekeddhely* (1906: *Répczekethely*: SZABÓ G. 1998: 50), *Rábakeddhely* (1907: *Rábakethely*: SZABÓ G. 1998: 51) nevekben láthatjuk: az adott települések az előtagokban megnevezett folyók mentén fekszenek. Ugyanígy névszerkezetek még: *Drávaszerdahely* (1907: *Drávaszerdahely*: SZABÓ G. 1998: 52), *Bodrogszerdahely* (1873: *Bodrogszerdahely*: SZABÓ G. 1998: 59), *Dunaszerdahely* (1863: *Duna-Szerdahely*: SZABÓ G. 1998: 54)), *Kaposszerdahely* (1913: *Kaposszerdahely*: SZABÓ G. 1998: 55) *Vágszerdahely* (1851: *Vágszerdahely*: SZABÓ G. 1998: 54). A *Kőszegszerdahely* (1907: *Kőszegszerdahely*: SZABÓ G. 1998: 57) névformában pedig a viszonyítás alapjaként egy települést találunk. Minthogy a

más helyhez való viszonyt minden esetben helynévi jelzővel fejezik ki a névszerkezetek, az itt látott nevek helynév + kétrészes helynév struktúrával írhatók le

b) A település viszonyított helyzetét rendre az *alsó-* ~ *felső-* melléknevekkel fejezik ki, és ez tükröződik pl. a *Felsőkeddhely* (1907: *Felsőkethely*: SZABÓ G. 1998: 51) vagy az *Alsószombatfalva* (1589: *Also Szombatfalva*: SZABÓ G. 1998: 66) névformákban. Ugyancsak melléknév + kétrészes helynév struktúrával írhatjuk le a *Kisszerdahely* (1926: *Kisszerdahely*: SZABÓ G. 1998: 57), *Nagyszombathely* (1407: *Nogzombathel*: SZABÓ G. 1998: 71) településneveket, amelyek valószínűleg a település méretére utalhatnak. Számolhatunk azonban itt más lehetőséggel is, azzal tudniillik, hogy a *kis-* és a *nagy* jelzők korrelációból származnak. Az esetek bizonyos részében ugyanis valóban a település kisebb vagy nagyobb volta szolgálhatott az elnevezés alapjául, de nem minden esetben erről van szó, hiszen ezek a jelzők nem feltétlenül és kizárólag a település kiterjedésére, hanem olykor annak korára is utalhattak: azaz míg a *kis-* jelző a későbbi megtelepülést jelenti, a *nagy-* a település régebbi voltának kifejezésére (is) szolgál (SZABÓ G. 1998: 88). Képzett melléknév szerepel előtagként a *Vásárosszerdahely* (1358: *Eghazos Zerdahel, Wasarus Zerdahel*: SZABÓ G. 1998: 58) névben, ahol a megjelenő *egyház* és *vásáros* alakok arra engednek következtetni, hogy egy két részre osztódott faluról van szó, mely egyik fele valószínűleg templommal, míg másik fele vásártartási joggal rendelkezik (SZABÓ G. 1998: 59).

c) Személynév + kétrészes helynév szerkezettel jellemezhetjük *Fülöpszerdahely* (1808: *Fülöp-Szerdahely*: SZABÓ G. 1998: 56), *Tamásszerdahely* (1488: *Thamasszerdahel*: SZABÓ G. 1998: 57) típusú településneveket, ahol az előtagban a település(rész) birtoklására történik utalás.

d) Személyt jelentő közszóval fejeződik ki a fenti szemantikai tartalom a népnévi előtagot tartalmazó elnevezésekben: *Magyarszerdahely* (1863: *Magyarszerdahely*: SZABÓ G. 1998: 58) *Székelyvásárhely* (1580: *Székely-Vasarhely*: SZABÓ G. 1998: 113), *Tótszerdahely* (1697: *Tott Szerdahel*: SZABÓ G. 1998: 58).

e) Nem személyt jelentő közszóval szintén találkozunk kétrészes helynév előtagjaként: a *Hódvásárhely* (1385: *Hodwasarhel*: SZABÓ G. 111) névformában például valószínűleg az ott élő állatvilág szolgált a névadás indítékául.

2.2.3. Az utótag *egyrészes képzett helynév*

A vásártartásra utaló s az utótagban egyrészes képzett nevet tartalmazó településnevekben az előtag alapvetően kétféle lexikális kategória lehet: melléknév (pl. *Kis/vásári*) illetőleg helynév (pl. *Tisza/keddi*). E két típustól eltérő névalakkal csupán elvétve találkozunk, mint a személyt jelölő főnév + egyrészes képzett helynév szerkezetet mutató *Nemesvásári* (1561: *Nemes Vasary*: SZABÓ G. 1998: 88) esetében.

a) *Melléknév + egyrészes képzett helynevek* között képzetlen és képzett melléknevekkel egyaránt találkozunk előtagként, de az ilyen szerkezetű nevek száma igen csekélynek mondható. Képzetlen melléknév áll a *Kisvásári, Nagyvásári* (1818: *Vásári (Kis-, Nagy-)* SZABÓ G. 1998: 88) településnévben, ahol a *kis-* és *nagy-* jelzők korrelációban állnak egymással, s vagy a települések méretére vagy pedig azok korára utalnak. A fenti példákkal ellentétben képzett melléknevet találunk előtagként a *Vásárosférged* (1274>1340: *Wasarusfergeed*: SZABÓ G. 1998: 120) névformában. A névalakok azt is mutatják, hogy az ilyen névszerkezetekben az utótagként álló helynév különböző képzőket tartalmazhat: többnyire *-i*, ritkábban *-d* morfémát.

b) Az itt példaként idézhető településnevek másik fő kategóriájában előtagként egyrészes helynevet találunk, amint azt a *Tiszakeddi* (? 1261: *possessio Tiszakeddi* Zonuch: SZABÓ G. 1998: 76) és a *Túrkeddi* (1271: *Turkeddi*: SZABÓ G. 1998: 76) szinonim nevek mutatják. Az elsődleges *Tiszakeddi* névalakot idővel a *Túrkeddi* változat váltja fel, melynek előtagja arra utal, hogy az adott település a Berettyónak az alsó folyása mentén terült el, ezt a folyószakaszt nevezték ugyanis akkoriban *Túr*-nak (SZABÓ G. 1998: 76).

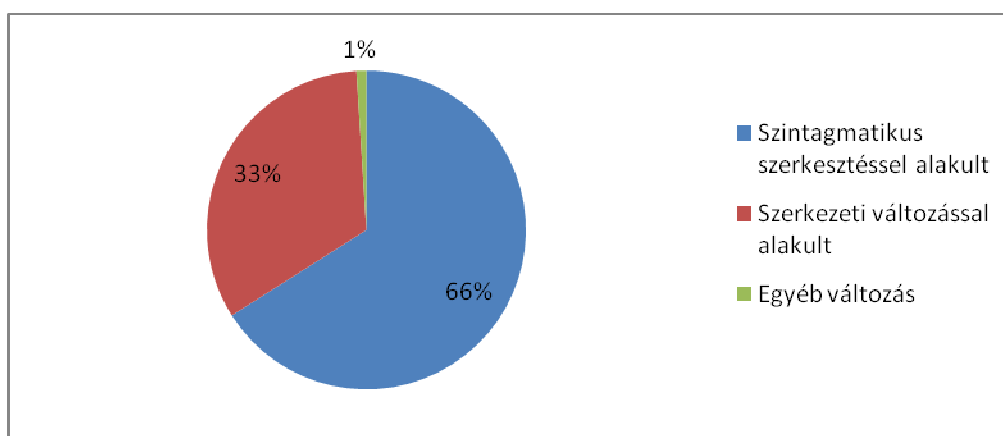
Keletkezéstörténeti vizsgálat

A keletkezéstörténeti vizsgálat keretén belül azt tárgyaljuk, mik a vásártartásra utaló településnevek keletkezésének leggyakoribb módjai, illetve ezeken belül is célszerű elkülöníteni az elsődlegesen és másodlagosan alakult településnevek típusait. A keletkezéstörténeti elemzés elsődleges célja a nevek létrejöttének, valamint történeti alakulásának a vizsgálata.

A történeti helynévelemzés során azt tanulmányozzuk, hogy milyen nyelvi szabályok szerint jönnek létre az új helynevek, miféle hatóerők irányítják a nyelvi elemeknek a nevekbe való beépülését (HOFFMANN 1993: 67). Az új nevek létrejöttében alapvető szerepük van a már

meglévő helyneveknek, melyek modellként szolgálnak a névalkotáshoz. A létrejött nevek azonban nem mutatnak állandóságot, mivel a névszerkezet két szintje – a lexikális-morfológiai és a szemantikai – nem azonos módon érintett a változások által. Míg a szemantikai alapmodellek relatíve lassan, addig a hozzájuk kapcsolódó formai kifejezőeszközök (lexikális-morfológiai típusok) viszonylag gyorsan módosulnak (TÓTH V. 2001: 165). A történeti elemzésben tehát helyet kell kapnia a változások vizsgálatának is. Dolgozatomban ezért e kérdésnek külön fejezetet is szentelek, noha bizonyos változási folyamatok a keletkezéstörténeti vizsgálat során is szükségszerűen előkerülnek. Nagyon lényeges tényező, és ezért fontos hangsúlyozni, hogy a történeti tipológiába a neveket mindig az utolsó névalakító mozzanat alapján kell besorolnunk.

A nyelvi rendszer részeként a helynevek létrejöttének és változásainak ugyanolyan szabályai lehetnek, mint a közszavak kialakításának és változásának. A történeti tipológia kategóriarendszerének alapjául ezért azokat a szóalkotási folyamatokat kell figyelembe vennünk, mint a közszavak esetében. Elemzésemhez továbbra is a HOFFMANN ISTVÁN által kialakított névelemzési rendszert alkalmazom. Az általam vizsgált névanyag azonban annyira homogén rendszert alkot, hogy a vásártartásra utaló településnevek óriási hányada szintagmatikus szerkesztéssel alakult, minőségjelzős szerkezetként jött létre. A vásáros településnevek körében elvégezhető vizsgálat keretén belül ezért különösen nagy hangsúlyt fektetek az elsődlegesen és másodlagosan alakult helynevek analízisére.

1. ábra. A vásártartásra utaló településnevek keletkezéstörténeti megoszlása

1. Szintagmatikus szerkesztéssel alakult helynevek

Szintagmatikus szerkesztéssel alkotott neveknek tekintjük azokat a helyneveket, amelyek keletkezésükkor szintagmatikus szerkezetként jöttek létre. E szerkezet mindkét tagja utal a denotátum valamely funkcionális jegyére, tehát funkcionális jegyet kifejező névrésznek tekintendő (vö. HOFFMANN 1993: 70). E névalkotó eljárás minden esetben kétrészes helynév létrejöttét eredményezi.

Jelzős szerkezetből alakult helynevek

A jelző funkcionális gazdagsága révén megjelölheti az alaptagban kifejezett fogalomnak a minőségét, mennyiségét s akár a birtokosát is (HOFFMANN 1993: 60).

Minőségjelzős szerkezetek

A szerkezeti tagok egymáshoz való viszonya alapján a minőségjelzős szerkezetek száma a vizsgált névanyagban jelentősnek mondható. A minőségjelző ugyanis kifejezheti a jelzett dolog külső és belső tulajdonságait, valamint a különféle tulajdonságszerű körülményeit is (HOFFMANN 1993: 60). Célszerű azonban a kategorizálást tovább szűkítenünk, és az ide tartozó nevek bemutatásakor figyelembe venni az elsődlegesen és másodlagosan alakult vásártartásra utaló településnevek különbségeit is.

1. Az elsődlegesen alakult kétrészes nevek minden esetben S+F szerkezettel írhatók le.

E struktúrájú nevek között azonban további különbségtételre is lehetőség nyílik.

Hordozhatja ugyanis a vásártartásra utalás szerepét:

- 1.1. az előtag: a napnévi jelzővel (*Szerdahely*), vagy a vásár lexémával (*Vásárhely*)
- 1.2. vagy az utótag: a *vásár(a)* földrajzi köznévvvel (*Asszonyvására*)

1.1.1. Napnévi jelző szerepel előtagként

A kétrészes S+F szerkezetű elsődleges vásáros nevek körében a legtipikusabbak azok, melyekben az előtag utal az adott település vásártartással kapcsolatos funkciójára. Az egyik leggyakoribb módja ennek az olyan szerkezet, ahol valamelyik napnév szerepel előtagként, a vásározás szokásos napjára utalva ezzel. A településnevek között perifériális szerepű a *hétfő* napnév megjelenése. Mindössze egyetlen példájára akadtam: *Hétfőhely* (1221/1240/1777: villa *Hettefehely* ~ *Hettefewhely*: SZABÓ G. 1998: 48). Ez azzal is magyarázható, hogy a XIII.

században végbement változások következtében a heti vásárok száma jelentősen megnőtt, amiben pedig a hétfőnek jutott a legkisebb szerep, hiszen a hétfői vásárok után szünetnapnak kellett következnie (SZABÓ G. 1998: 48). A *kedd* lexémával településnevek előtagjaként (*Keddhely*) többször is találkozhatunk, de még minidig elmarad azon nevek mellett, melyekben a *szerda* vagy a *szombat* napnév jelenik meg (*Szerdahely*, *Szombathely*). Számszerűsítve az adatokat: *Szerdahely* struktúrájú településnevekkel 14 esetben találkozunk, *Szombathely*-féle településneveknél ez a szám 10. Ezekhez az adatokhoz azonban az is hozzátartozik, hogy vizsgálatomba csak azokat a településneveket vettem fel, melyek adatai között magyar elnevezés szerepel. Amennyiben a csupán latin adatokkal dokumentálható névformákra is tekintettel vagyunk, *Szerdahely* és *Szombathely* névalakulatokkal még többször találkozunk. Kimagasló számuk minden bizonnyal a királyi rendeletekkel, valamint a vásározás szükségletével magyarázható. Szombati napon tartott vásárok már István király idejében is akadtak, elterjedésük azonban csak a XIII-XIV. században válik jelentőssé. „Amikor azután a heti egyszeri vásározás már nem volt képes megfelelni a folyton növekvő igényeknek, s más napokat is ki kellett jelölni e célra, az ésszerűség azt diktálta, hogy a szombati terminusok közé ékelődött vasárnap lehetőleg felezze a hetet” (SZABÓ G. 1998: 85). A napnév + *hely* típusú összetételekben a *csütörtök* lexéma csak néhányszor tűnik fel a névszerkezet előtagjaként (*Csütörtökhely*), *Péntekhely* névalak pedig mindössze egyetlen település neveként jelentkezik Somogy megyében (1275: *Pentekhel*: SZABÓ G. 1998: 63). Vásártartói szerepe azonban nem tarthatott sokáig, hiszen 1536-ban már pusztaként említik (vö. SZABÓ G. 1998: 64). A *vasárnap* vélhetően azért nem szerepel a helynevek között, mert ez a nap volt eredetileg a vásártartás szokásos napja (maga a napnév is ezt a szemantikai tartalmat jeleníti meg).

Az előbbi felsorolásból láthatjuk, hogy csaknem valamennyi napnév megjelenik a vásáros nevekben, s mindezek alapján – bár vásártartásra utaló helynevek más népek nyelvében is fellelhetőek – teljes bizonyossággal kijelenthetjük, hogy a napnevek teljes sorozatának megléte e funkcióban kifejezetten magyar sajátosságnak látszik (SZABÓ G. 1998: 40).

1.1.2. A vásár lexéma szerepel előtagként

Az elsődleges nevek kategóriáját bővítik azok a szerkezetek is, ahol az előtag szerepében a *vásár* lexéma tűnik fel. A vizsgált névkorpuszban az ilyen felépítésű vásáros nevek száma ugyancsak jelentősnek mondható, noha szinte kizárólag a *Vásárhely* típusú nevek képviselik ezt a kategóriát: pl. a Bihar megyei *Vásárhely* (1391: *Wasarhel*: SZABÓ G. 1998: 107), de

találhatunk még Szolnok-Dobokában (1326: *Vasarhel*: SZABÓ G. 1998: 107) vagy Zala megyében (1382: *Vasarhel*: SZABÓ G. 1998: 108) is ilyen típusú helységneveket. A *Vásárhely* típusú nevek mellett meg kell még megemlítenünk a *Vásármező* (1379: *Wassarmezeu*: SZABÓ G. 1998: 111) névformát is, ami bizonyára szintén kapcsolatba hozható a vásártartás funkciójával.

1.2. A vásár(a) földrajzi köznévi utótagként

Szép számmal jelennek meg a vizsgált névállományban ilyen struktúrájú településnevek, amelyek között azonban a nyelvi szerkezetüket tekintve bizonyos eltéréseket is tapasztalhatunk. Mindenképp meg kell említenünk a birtokviszony kérdését, pontosabban a helynevek jelölt és jelöletlen voltát. Azt is hangsúlyoznunk kell azonban, hogy a birtokviszony jelöletlenségnek vagy jelöltségének nincs döntő jelentősége a *-vásár* utótagú településnevekben.

Az ide tartozó jelölt birtokviszonyt kifejező helységnevek: *Asszonyvására* (1268, 1270: *Ahzunwasara*: SZABÓ G. 1998: 94), *Hődvására* (1296: terre *Heuduasara*: SZABÓ G. 1998: 95), *Martonvására* (1270: *Mortunvasara*: SZABÓ G. 1998: 96), *Balogvására* (1324: villa *Boluguasara*: SZABÓ G. 1998: 97), *Pétervására* (1247: *Peturwasara*: SZABÓ G. 1998: 98), *Inevására* (1250: possessio *Inewasara*: SZABÓ G. 1998: 99), *Balavására* (1325/1349: *Balauasara*: SZABÓ G. 1998: 100), *Patvására* (1292 k.: *Pothwasara*: SZABÓ G. 1998: 102). Jelöletlen jelzős szerkezetű településneveink pedig a következők: a minőségjelzős szerkezetű *Újvásár* (1279: *Vyuasar*: SZABÓ G. 1998: 101), illetőleg a birtokos jelzős *Szoboszlóvásár* (1075/+1124+1217: „Tributum autem unius mercati quod uocatur hungarice *Zobuzlou wasar*”: SZABÓ G. 1998: 101). A vásártartásra utaló településnevek körében nemegyszer az is előfordul, hogy az oklevelekben a névnek magyar és latin változata is felbukkan: *Asszonyvására* (1203: de *Foro Regine*, 1268: *Ahzunwasara*: SZABÓ G. 1998: 94).

2. A másodlagosan alakult jelzős szerkezetű nevek minden esetben S+M szerkezettel írhatók le. Ez a névszerkezet és keletkezéstörténeti típus képviseli a vásártartásra utaló településnevek jelentős hányadát. A neveket a vizsgálat szempontjából azonban itt is célszerű további altípusokra osztani. A lehetséges tipizálási szempontok pedig a következők lehetnek:

2.1. Az elsődleges név hordozza az adott funkciót

2.2. A másodlagosan a névhez kapcsolódó jelzői névrész hordozza a vásártartás funkcióját

2.1. Az elsődleges név hordozza a funkciót

Nagy számban említhetünk meg olyan helyneveket, melyek ebbe a típusba tartoznak, hiszen sok az olyan összetétel, ahol már az eredeti névben kifejeződik a vásártartás funkciója. A következőkben aszerint tartom célszerűnek a haladást, hogy figyelembe vegyem, a névszerkezetben az utótag (vagyis az elsődleges névalak) egyrészes vagy kétrészes helynév volt-e.

Az egyrészes helynévi utótagú nevek között szerepelnek többek között az alábbi névformák: *Marosszereda* (1570: *Maros Zereda*: SZABÓ G. 1998: 46), *Nyárádszereda* (1687: *Nyárád Szereda*: SZABÓ G. 1998: 46), *Csíkszereda* (1558: *oppidium Csik Szereda*: SZABÓ G. 1998: 77), *Detrekőcsütörtök* (1773: *Detrekő Csőtörtök*: SZABÓ G. 1998: 46), *Vágcsütörtök* (1907-13: *Vágcsütörtök*: SZABÓ G. 1998: 46), *Krassószombat* (1881: *Krassószombat*: SZABÓ G. 1998: 66). Az utótagokhoz minden esetben olyan előtagok kapcsolódtak tehát, melyek a denotátum más helyhez (vízhez, kiemelkedéshez stb.) való viszonyát fejezték ki. A *Kiscsütörtök* (1354: *Kyschuturtuk*: SZABÓ G. 1998: 61), *Nagyszombat* (1313: *Nogzumboth*: SZABÓ G. 1998: 68), *Őrcsütörtök* (1946: *Őrcsütörtök*: SZABÓ G. 1998: 60) névszerkezetek ugyancsak e kategória elemeit gyarapítják, s jelzői előtagjuk méretet, funkciót egyaránt kifejezhet.

A kétrészes utótagú helynevek között is bőven találunk olyanokat, melyekben az elsődleges név hordozza a vásártartásra utaló funkciót. Mivel a szerkezeti elemzésnek mind a funkcionális-szemantikai, mind a lexikális-morfológiai fejezetében bőségesen szerepelnek ilyen struktúrájú nevek, ezért e helyen mindössze néhány példát mutatok be: *Vérteskeddhely* (1908: *Vérteskethely*: SZABÓ G. 1998: 49), *Rábakeddhely* (1907: *Rábakethely*: SZABÓ G. 1998: 51), *Drávaszerdahely* (1907: *Drávaszerdahely*: SZABÓ G. 1998: 52), *Tamásszerdahely* (1488: *Thamasszerdahel*: SZABÓ G. 1998: 57), *Magyarszombathely* (1785: *Magyarszombathely*: SZABÓ G. 1998: 70), *Lentiszombathely* (1863: *Lenti-Szombathely*: SZABÓ G. 1998: 71).

2.2. A másodlagosan a névhez kapcsolódó jelző hordozza az adott funkciót

Az ilyen névstruktúrákban az elsődleges név nem utal vásártartásra, csak a másodlagosan hozzá kapcsolódó jelzője miatt került be az ilyen funkciójú nevek sorába. Ebbe a típusba tartoznak a *vásáros* előtagú helységnevek. A XV. század jellemző névadási gyakorlata volt, hogy a *vásár* szó -s képzős alakban egy már meglévő helységnévhez kapcsolódott mint annak a megkülönböztető jelzői előtagja (SZABÓ G. 2000: 345). Azonos nevű falvak többféleképpen

is létrejöhetnek, elsősorban is azért, mivel azonos névadói vonás alapján nevezték el őket. Jellemző továbbá ebben az időben a faluosztódás, differenciálódás jelensége is (lásd ehhez bővebben BÖLCSKEI 1997: 16). Az itt megjelenő nevekben a *Vásáros* jelző már meglévő helységnevekhez kapcsolódott. Ha egy-egy településnévről (pl. *Vásárosférged*, *Vásárosfonó*, *Vásárosszaka*) konkrét adatokkal nem is igazolható a folyamat másodlagos volta (azaz nincsenek adatok a *Férged*, *Fonó*, *Szaka* településnévformákra), akkor is bizonyosak lehetünk már pusztán a névszerkezet alapján is a másodlagos voltukban, azaz abban, hogy ezekben az esetekben is már meglévő helységnevek utólagos kiegészülésével kell számolnunk (SZABÓ G. 1998: 118). Ezekben a nevekben is ugyanolyan folyamat ment tehát bizonyosan végbe, mint az adatokkal is alátámasztható *Várad* (1223: *Varod*: SZABÓ G. 1998: 119) > *Vásárosvárad* (1522: *Vasarus Varad*: SZABÓ G. 1998: 119), *Bója* (1287: *Bojad*: SZABÓ G. 1998: 119) > *Vásárosbója* (1494-9: *Wasarosboya*: SZABÓ G. 1998: 119), *Dombó* (1448: *Dombo*: SZABÓ G. 1998: 120) > *Vásárosdombó* (1773: *Vásárosdombó*: SZABÓ G. 1998: 120), *Namény* (1214/1550: *Numen*: SZABÓ G. 1998: 120) > *Vásárosnamény* (1526 k.: *Vasarosnomen*: SZABÓ G. 1998: 120), *Terenye* (1297: *Trenne*: SZABÓ G. 1998: 121) > *Vásárosterenye* (1384: *Vásáros-Terenye*: SZABÓ G. 1998: 121), *Mernye* (1216 *Merene*: SZABÓ G. 1998: 122) > *Vásárosmernye* (1385: SZABÓ G. 1998: 122), *Kálló* (1274: *Kallo*: SZABÓ G. 1998: 123) > *Vásároskálló* (1335: *Uasarws Callow*: SZABÓ G. 1998: 123), *Tiba* (1282: *Tiboa*: SZABÓ G. 1998: 124) > *Vásárostiba* (1344: *Vasaros Tiba*: SZABÓ G. 1998: 124), *Pacsinta* (1193: *pochinta*: SZABÓ G. 1998: 125) > *Vásárospacsinta* (1435: *Wasarwspaczyntha*: SZABÓ G. 1998: 125), *Lugas* (1353: possessio *Lugos*: SZABÓ G. 1998: 125) > *Vásároslugas* (1386: *Vasaros Lugas*: SZABÓ G. 1998: 125) névváltozatok során.

A vizsgált névkorpusz keletkezéstörténeti típusainak elemzése igazolta az elvárásunkat, nevezetesen azt, hogy uralkodó tendenciaként a helynevek jelentős hányada szintagmatikus szerkesztéssel minőségjelzős (vagy kisebb arányban birtokos jelzős) szerkezetként keletkezett. Céлом nem a minőségjelzős szerkezeten belüli alkategóriák szerinti besorolás volt, hanem az elsődlegesen és másodlagosan alakult helynevek típusait igyekeztem a fő keletkezéstörténeti kategória keretein belül bemutatni. Láthattuk, hogy a leginkább meghatározó névkeletkezési mód ebben a névtípusban a másodlagos alakulás, melyben a vásáros funkció kifejeződik az elsődleges név által, illetve a másodlagosan kapcsolódó jelző is magában hordozhatja az adott funkciót. Valamennyivel jelentéktelenebb szerepet kapnak az elemzés ezen szintjén az elsődlegesen alakult nevek, és közöttük is nagy mértékű homonímiát tapasztalunk. Ezt azzal is magyarázhatjuk, hogy elsődlegesen alakult nevek csakis S+F

struktúrára vezethetők vissza, amelyek mindössze negyedét teszik ki az összes vásáros névnek. Ezek között a vásározás szerepét az előtagként megjelenő napnévi jelzők vagy pedig a *-vásár(a)* földrajzi köznévi utótag fejezi ki.

2. Morfematikai szerkesztéssel létrejött nevek

„A morfematikai szerkesztés azt a névalkotási eljárást takarja, amelynek során valamely nyelvi elem egy kötött morféma (képző, jel, rag) vagy ahhoz hasonló funkciójú elem (névutó) hozzákapcsolásával helynévi szerep betöltésére válik alkalmassá” (HOFFMANN 1993: 73). HOFFMANN ISTVÁN e névalkotásmódnak további altípusait különbözteti meg: (1) a helynévképzővel, (2) a névszójelekkel, (3) a helyragokkal és (4) a névutókkal történő névalkotást. A vásártartásra utaló településnevek körében azonban csak a helynévképzővel létrejött névalakulatok képviseltetik magukat.

A névalkotásnak ez utóbbi típusában úgy keletkezik a helynév, hogy egy tőmorfémához helynévképzőt illesztünk, s ezt a névalkotási eljárást helynévképzésnek nevezzük (vö. HOFFMANN 1993: 75). A vásártartásra utaló településnevek között csupán az *-i* képzőt használták föl a névadók településnevek alkotására, de meglehetősen csekély számú helynevet hozva mindössze létre.

A vizsgált névanyagban *-i* helynévképzővel alakultak a *Vásár(i)* típusú helységnevek, melyek csupán néhány taggal képviseltetik magukat. A Bihar megyei *Vásári* (1290: *Vasari* terra in c-tu Byhor: SZABÓ G. 1998: 88) első adata 1290-ből való. Ekkor még az *-i* helynévképzővel szerepel ugyan, de később átmenetileg megjelenik a képző nélküli *Vásár* (1473: *Wasar*: SZABÓ G. 1998: 88) alakja is. Végül azonban a névváltozatok közül a képzős névvariáns [1808: *Vásári* (*Kis-*, *Nagy-*)] diadalmaskodik. A településnevek váltakozása képző nélküli alternánsokkal nem számít ritka jelenségnek. A morfematikai szerkesztés ebben a névtípusban másutt nem játszott szerepet, kizárólag a *Vásári* névformák által van tehát jelen.

Összességében elmondhatjuk, hogy a morfematikus szerkesztéssel alkotott vásáros településnevek száma elenyésző a szintagmatikus szerkesztéshez képest. Mutatja ezt az a tény is, hogy míg más típusú településnevek keletkezéstörténeti vizsgálata során számtalan képző részt vesz keletkezésükben (*-i*, *-s*, *-d*, *-sd*, *-di*, *-gy*, *-j*) az általam vizsgált névkorpuszban mindössze egyetlen képző, az *-i* (meglehetősen csekély mértékű) jelenléte mutatható ki. Mindezen tényeket azonban természetesnek is vehetjük, ha a vásártartásra utaló

településnevek szerkezeti felépítését tekintjük: az adott funkció kifejezése szinte kötelezően igényli a kétrészes névstruktúrát.

3. Szerkezeti változással alakult helynevek

A helynevek alak és jelentés kapcsolataként írhatók le, melyek közül ha az egyik összetevő megváltozik, új helynév jön létre (vö. HOFFMANN 1993: 121). Amennyiben a jelentés megváltozásával keletkezik új név, jelentésbeli névalkotásról van szó, ha viszont a helynév alaki szerkezetében történik módosulás, szerkezeti változásról beszélhetünk (vö. TÓTH V. 2001: 208). A helynevek szerkezete terjedelmüket tekintve a változások alkalmával csökkenést vagy növekedést mutathat. S a változás ugyanúgy végbemehet a névelemek és a névrészek szintjén is. „A név funkcionális névrésszel való csökkenését ellipszisnek, a névrész kisebb egységeként szereplő névelemmel történő csökkenést, pedig redukciónak nevezem” (HOFFMANN 1993: 122). A névtest növekedésével járó ellentétes irányú névrésznyi változást kiegészülésnek, míg a névelemnyit bővülésnek nevezük (HOFFMANN i. h.). A szerkezeti változással létrejött településnevek körében tárgyalhatjuk továbbá a népetimológia és a deetimologizáció jelenségét is.

„A helynévszerkezeti változások irányának kijelölése egy-egy névben azonban nemcsak az adatolás hiányosságai miatt bizonyulhat nehéz feladatnak, hanem azért is, mert a változások igen gyakran ellentétes hatóerejű tendenciái egyidőben vannak jelen minden helynévrendszerben, egymás kölcsönhatását át- meg átszöve jelentkeznek, párhuzamos szerkezeti átalakulások sorát létrehozva” (HOFFMANN 1993: 123).

A szerkezeti változásokról a keletkezéstörténeti bemutatáskor csak érintőlegesen, néhány ide vonható példát említve szólok, ennek a részletes bemutatása ugyanis a változástipológia keretébe tartozik. Azért térek ki mégis röviden itt is a folyamatokra, mert a rendszertani leírásom alapjául szolgáló HOFFMANN ISTVÁN-féle névvizsgálati modell a keletkezéstörténet kategóriái között ezekről is szól.

3.1. Ellipszis

Az ellipszis olyan, a helynevek szintaktikai szerkezetét érintő változás, amelynek során a helynévből egy funkcionális szemantikai egység, azaz egy névrész eltűnik, és a kétrészes helynév egyrészessé alakul.

Alapvetően két fajtájáról beszélhetünk:

- az első esetben a jelző (az előtag) marad el: pl. *Hétfőhely* (1221: *Hettfehely*: SZABÓ G. 1998: 48) > *Hely* (1297: *Heyl*: SZABÓ G. 1998: 48),
- a második esetben földrajzi köznévvé (vagyis az utótag) marad el: pl. *Csütörtökhely* (1240: *Cheturtukhel*: SZABÓ G. 1998: 61) > *Csütörtök* (1283: *Chuturtuk*: SZABÓ G. 1998: 61)

A vásártartásra utaló településnevek körében az elliptikus változás csupán periférikus jelenségként van jelen a szerkezeti változással alakult nevek között. Ez a tény pedig egy újabb nagyfokú hasonlóságra hívja fel a figyelmet, a patrocíniumi településnevekkel, ez a tulajdonság ugyanis e névtípusnak is egyik jellegzetes sajátossága.

3.2. Redukció

A redukció az a morfológiai jellegű helynévszerkezeti változás, amelynek során egy vagy több – nem névrésznyi szerepű – névelem kiesik a helynévből (vö. HOFFMANN 1993: 128). A név funkcionális szerkezeti típusa a módosulás következtében nem változik lényegileg. A névelem eltűnése egyaránt jelentheti lexémának vagy toldalékmorfémának az elmaradását. A vizsgált névállományban azonban jellemző módon a toldalékmorfémát érinti a változás: *Vásári* (1290: *Vasari*: SZABÓ G. 1998: 88) > *Vásár* (1473: *Wasar*: SZABÓ G. 1998: 88).

3.3 Kiegészülés

„Kiegészülésnek nevezzük azt a névalkotási eljárást, amelynek során egy meglévő helynevet osztályjelölő szerepű földrajzi köznévvvel toldanak meg. A létrejövő új név denotatív jelentése azonos marad a kiindulásul szolgáló helynévével, szerkezete azonban föltétlenül megváltozik: kiegészüléssel mindig olyan kétrészes név keletkezik, amelyben a névrészek funkciója a megnevezés és a hely fajtájának a megjelölése” (HOFFMANN 1993: 131). A Fogaras megyében található *Szombat* (1534: *Zombat*: SZABÓ G. 1998: 66) nevű településből – már amennyiben hihetünk az adatok kronológiai vallomásánál – földrajzi köznévvvel (-falva) való kiegészülés útján jött létre a *Szombatfalva* (1583: *Zombatfalva*: SZABÓ G. 1998: 66) névforma.

3.4. Bővülés

A helynévnek új elemmel való megtoldását bővülésnek nevezzük, amely a helynév funkcionális szerkezetét érintetlenül hagyja, csupán az alaki szerkezet módosulásával jár együtt (vö. HOFFMANN 1993: 135). Tulajdonképpen a redukcióval ellentétes folyamatként említhetjük, amelynek eredményeként egy településnév valamely nem névrész szerepű lexémával vagy toldalékmorfémával növekszik meg. A vásáros nevek körében erre a

jelenségre olyan példákat említhetünk, melyekben *-i* képzővel: pl. *Újvásár* (1279: *Vyuasar*: SZABÓ G. 1998: 101) > *Újvásári* (1862: *Újvásári*: SZABÓ G. 1998: 101) vagy birtokos személyjellel történő bővülést figyelhetünk meg: pl. *Asszonyvásár* (1692: *Asszony Vásár*: SZABÓ G. 1998: 95) > *Asszonyvására* (1808: *Asszonyvására*: SZABÓ G. 1998: 95). Feltűnnek ezek mellett olyan névformák is, amelyekben a képző az első névrészen eredményez növekedést: pl. *Vásárhely* és *Vásároshely* (1367: *Civitas Wasarushel, Wasarhel*: SZABÓ G. 1998: 115) viszonyában erre találunk példát. Ezek a névalakok minden bizonnyal párhuzamos névhasználatról tanúskodnak. Egy alkalommal pedig lexikális elem bekerülését is megfigyelhetjük: pl. *Hódvásárhely* (1456: *Holduasarhel*: SZABÓ G. 1998: 111) > *Hódmezővásárhely* (1862: *Holdmezővásárhely*: SZABÓ G. 1998: 111).

3.5. Népetimológia

Az ilyen típusú változások okaként legtöbbször a közszei értelmezhetőség hiányát jelöli meg a szakirodalom. Ennek során ugyanis nem más történik, mint az, hogy a helynév motiválatlanná válik, s ezért a beszélők újfajta motivációt kívánnak neki teremteni (vö. HOFFMANN 1993: 140). Népetimológia érvényesül a Kolozs megyei *Sálvására* (1391: *Saluasara*: SZABÓ G. 1998: 100) > *Sárvásár* (1854: *Sárvásár*: SZABÓ G. 1998: 100) vagy *Patvására* (1292 k.: *Pothwasara*: SZABÓ G. 1998: 102) > *Papvásár* (1696: *Papvásár*: SZABÓ G. 1998: 102) elnevezések módosulásában. A változást ezekben a példákban az inspirálta, hogy az elsődleges személynévi jelző (*Saul* > *Sál*, *Pot* ~ *Pat*) már nem volt azonosítható a névhasználók számára és az újonnan létrejött névformában ezért meghatározó szerepe volt ezek értelmessé tételének.

A szerkezeti változások eseteinek részletesebb tárgyalására – mint azt már a korábbiakban említettem – a változásvizsgálat keretében teszek majd kísérletet.

Összegzés

A dolgozatom bevezetőjében fő célként a vásártartásra utaló helyneveknek mint sajátos településnévtípusoknak a részletes feldolgozását, rendszerben láttatását, adott szempontok szerint elemzését és a rendszerben megfigyelhető, különféle jellemzők szerinti típusainak feltárását jelöltem meg. Egyrészt azért is tartom fontosnak e helynévtípussal való tüzetesebb megismerkedést, mert a helynévadás e típusa részletesebb vizsgálatban mindeközéig még nem részesült, a SZABÓ G. FERENC nevével fémjelzett monográfiának a feldolgozó fejezete ugyanis jócskán elmarad a névadatokat egybegyűjtő, valóban megbízható egységtől.

Célkitűzésemnek megfelelően először a szerkezeti elemzés keretében vizsgáltam a településneveket, amit a keletkezéstörténeti vizsgálat követett. Érdekesnek tartom továbbá a vásáros helynevek változásvizsgálatát is.

A vásártartásra utaló településnevek jelentős hányada kétrészes névszerkezetekben fordul elő, azaz az egyrészes névstruktúrák körükben igencsak ritkák. A névtípus jellegzetes, számos helyen előforduló *Szerdahely*, *Csütörtökhely*-féle névegyedei sok vonatkozásban emlékeztetnek a *Szentistván*, *Szentpéter* típusú névformák Kárpát-medencei jelentkezésére. Ezen elnevezések homonim voltának megszüntetési igénye hívta életre a másodlagosan létrejött S+M szerkezetű neveket (pl. *Drávaszerdahely*, *Nyitraszerdahely*), csakúgy mint a másik névtípusnál a *Mátraszentistván*-féléket. A kétrészes neveket vizsgálva ezért egyáltalán nem meglepő, hogy többségük (76%) S+M szerkezettel írható le, a maradék 24%-ot pedig az S+F struktúrájú *Vásárhely*-féle nevek alkotják.

A helynévanyag lexikális szerkezeti típusainak az áttekintése során láthattuk, hogy a névállományban szép számmal fordulnak elő földrajzi köznévi utótagú kétrészes helynevek, melyek közül is a leggyakoribbak a nem személyt jelentő főnév és a *hely* földrajzi köznévszerkezetű nevek (vö. *Keddhely*, *Szerdahely*, *Vásárhely*) mellett azok, melyekben a földrajzi köznévi utótaghoz személynévi előtag kapcsolódik (vö. *Martonvására*). A fentebb említett S+M szerkezetű kétrészes nevek létrejöttének körülményeiből adódóan ugyancsak jelentősnek mondható azoknak a szerkezeteknek a száma, melyekben az utótag kétrészes helynévvel fejeződik ki (pl. *Répcikeddhely*, *Dunaszerdahely*).

Sok tanulsággal szolgált a keletkezéstörténeti típusok megfigyelése is. Uralkodó tendenciaként a vásártartásra utaló helynevek jelentős hányada szintagmatikus szerkesztéssel keletkezett, ám ezen belül különbséget kellett tennünk az elsődleges alakulású (*Szerdahely*), illetve a másodlagosan létrejött (pl. *Nyárádszereda*, *Vásárosnamény*) nevek között. A

legjelentéktelenebb szerepet a morfológiai szerkesztés játszotta, csupán az *-i* képzővel keletkezett *Vásári*- típusú településnevek esetében feltételezhetjük, hogy ilyen módon jöttek létre. A második legerősebben ható tényező a szerkezeti változással alakult helynevek, azon belül is a kiegészülés.

Ismételnem hangsúlyozni kívánom, hogy a vásártartásra utaló helynevek rendszertani vizsgálata számos rokon vonást felderített a patrocíniumi eredetű településnevek típusával.

4. A vásártartása utaló településnevek változásvizsgálata

Történeti névtudományunk fontos feladata a településnevek változásainak vizsgálata és a változások okainak feltárása. A változások mögött különböző nyelvi okok rejlenek, melyek felderítése nem mutatkozik könnyű feladatnak. Az okok között egyaránt előfordulnak olyanok, melyekben a külső tényezők hatása (a hely névadó jellegzetességének megváltozása, birtokosváltás stb.) látszik erősebbnek, illetve olyanok, melyek a nyelvi természetű indítékokra (a vásártartásra utaló településnevek között gyakori például a homonímia kiküszöbölésének igénye) vezethetők vissza. A nevek változásvizsgálata felbecsülhetetlen értékkel járhat a történeti helynév-tipológia szempontjából, hiszen a változásvizsgálatok segítségünkre lehetnek a helynévtípusok kronológiai értékének az eddigieknél megbízhatóbb fölmérésében (vö. TÓTH V. 2008: 15).

A szerkezeti elemzés és a keletkezéstörténeti vizsgálat után dolgozatom e fejezetében a vásáros nevek változástípusainak a felderítésére tesztek kísérletet. A változások tipológiai bemutatásában elsősorban TÓTH VALÉRIA *Településnevek változástipológiája* című munkájára (2008) támaszkodom.

1. Komplex változások

Komplex változások fogalmán azokat a településnevek életét befolyásoló módosulásokat értjük, melyek a név denotatív jelentésében, valamint a név szemantikai és alaki szerkezetében egyaránt elmozdulást eredményeznek (TÓTH V. 2008: 27). Alapvetően három változástípusról kell beszélnünk e kategória keretein belül, de az általam vizsgált névállomány nem ad lehetőséget mindhárom változás vizsgálatára, így csupán a névdifferenciálódás és névintegrálódás jelenségeivel foglalkozom.

1.1. Névdifferenciálódás, névosztódás

A névdifferenciálódással már egy korábbi fejezetben (szerkezeti elemzés) foglalkoztam, így e helyen csupán vázlatosan tekintem át e kategóriát. E jelenségnek szűkebben és tágabban értelmezett definíciói is ismertek. INCZEFI GÉZA (1965) és BÖLCSKEI ANDREA (1997) felfogásában a névdifferenciálódás, mint tágabban értelmezett fogalom létezik, míg RÁCZ ANITA (1997) egyértelműen a szűkebb vonatkozás mellett érvel. INCZEFI a kiváltó okok alapján bevezeti a külső és belső differenciáció szakterminusokat, illetve az elsődleges és másodlagos differenciáció fogalmát is.

BÖLCSKEI ANDREA alapvető tanulmányokat jelentetett meg névkorrelációk és a névdifferenciálódás kérdéskörében (vö. 1997, 1999, 2006). Ahogyan azt már a korábbiakban is láthattuk, a homonímia gyakori jelensége a vásártartásra utaló településneveknek is. A névhasználó közösség számára azonban igencsak zavaró lehet, hogy számtalan település azonos névformával rendelkezik. Ennek kiküszöbölésére két mód is kínálkozik. Az egyik legkézenfekvőbb megoldásként a homonim településnevek megkülönböztető jelzővel gazdagodnak pl. *Szerdahely* (1323: *Zerdahel*: SZABÓ G. 1998: 58) > *Magyarszerdahely* (1863: *Magyarszerdahely*: SZABÓ G. 1998: 58). A másik lehetőségre akkor nyílik mód, mikor egy korábban egységes falu kettébomlik, s az így létrejött településnevek, hogy jelezzék elkülönülésüket, a közös alapnévi taghoz egyénítő jelzőt csatoltak, pl. 1358: *Eghazos Zerdahel, Wasarus Zerdahel* (SZABÓ G. 1998: 58). Az így létrejött helységnevek *Szerdahely* település osztódásáról tanúskodnak. A névdifferenciálódásnak az általam használt tipológia elméleti keretében csak ez utóbbi változási folyamat tekinthető, az előbbi pedig jelzővel történő kiegészülésként fogható fel.

A differenciáción belüli jelentéstani osztályokba sorolás aszerint is történhet, hogy a jelző a hely milyen tulajdonságáról, jellegzetességéről tanúskodik. Így előfordulnak olyan alakok, mikor a névosztódás alkalmával a településnévhez *kis-* és *nagy-* differenciáló jelző járul: például *Vásári* (1290: *Vasari*: SZABÓ G. 1998: 88) > *Nagyvásári* (1412: *Nagvasary*: SZABÓ 1998: 88) ~ *Kisvásári* (1447: *Kyswasary*: SZABÓ uo.), ahol a jelzők méretet, illetve korábbi-későbbi megtelepülést is kifejezhetnek (lásd erről korábban bővebben). A térbeli helyzet is kifejeződhet az *alsó-*, *felső-* és *középső* melléknevek által. A Vas megyei egykori *Lugas* (1353: *Lugos*: SZABÓ G. uo.) nevéből alakulhatott a *Középlugas* és *Felsőlugas* (1465: *Kezeplugas* et *Felsewlugas*: SZABÓ G. 1998: 125.) névpár. Feltehető ugyanakkor, hogy a *Közép* és *Felsőlugas* mellett létezhetett egy *Alsólugas* névforma is, meglétére utaló adataink azonban nincsenek (SZABÓ G. 1998: 125). A Veszprém megyében fekvő *Szombathely* (1392: *Zombathel*: SZABÓ G. 1998: 70) nevű település kettébomlása az 1700-as évek végén megy végbe, először az 1785-ben létrejött *Magyarszombathely* (1785: *Magyarszombathely*: SZABÓ G. 1998: 70), majd az 1799-ben adatolható *Németszombathely* (1799: *Németszombathely*: SZABÓ G. 1998: 70) neveik mutatják a változást. Valószínűsíthető, hogy a *magyar*, illetve *német* jelzők a település(rész)ek lakóinak nemzetiségére utalnak.

1.2. Névintegrálódás, névösszevonódás

Jól láthattuk az előző példákon is, hogy a faluosztódás ismert és gyakori jelenség volt a vásártartásra utaló településnevek között. Jóval ritkábban tűnnek azonban fel az adatok között névösszevonódással keletkezett településnevek, amiből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a névintegrálódás nagyon perifériális jelensége a régi magyar helynévadásnak. „Névösszevonódáson kizárólag azt a változási folyamatot értem, amely két vagy ritkábban több település összeolvadásának (mint külsődleges településtörténeti változásnak) a nyelvi velejárójaként az eredeti névalak(ok) felhasználásával közös név megteremtését eredményezi” (TÓTH V. 2008: 40). A névösszevonódás megvalósulásának több módja is lehetséges: a legtipikusabb eseteit azok a névformák képviselik, amelyek az eredeti nevek egymás mellé helyezésével jönnek létre. A vizsgált névállományban perifériális szerep jut az ilyen módon alakult neveknek. A Csanád megyei *Hódvásárhely* (1385: *Hodwasarhel*: SZABÓ G. 1998: 111) két falu összeolvadásából, az elsődleges *Hód* (1231: *Houd*: SZABÓ G. 1998: 111) és *Vásárhely* (1266: *Wisarhel*: SZABÓ G. 1998: 111) névalakokból jött létre.

2. Jelentésváltozások

E kategórián belül – amely a nevek alakjában nem, csak denotatív jelentésében okozott módosulásokkal foglalkozik – a jelentésszűkülést, a jelentésbővülést és a jelentésátértékelődést mint változási folyamatokat tárgyalhatjuk. Mivel azonban adatállományom nem szolgál példákkal e kategóriában, így itt nincs is szükség a további részletezésre.

3. Alaki változások

A településneveket érintő alaki módosulások olyan módon változtatják meg a helynevek alaki szerkezetét, hogy közben a denotatív jelentésük érintetlen marad (TÓTH V. 2008: 55).

Az alaki változások háttérében álló tényezők nagyon összetettek. Hiszen a változások egy része mögött nyelven kívüli okok állnak, míg más esetekben lefolyásukat nyelvi tényezőknek köszönhetik.

3.1. Többnevűség, szinonimitás és teljes változás: névcsere

A tulajdonnevek körében a többnevűség és szinonimitás nem tartozik a gyakori jelenségek közé nem úgy, mint a helynevek esetében. Ha ugyanis alaposabb vizsgálatnak vetjük alá a helyneveket, láthatjuk, hogy ott ez a megállapítás nem állja meg a helyét.

A településnévi szinonímia háttérében diakrón nyelvi folyamatot kell feltételeznünk, azaz az adott településnév mellett az eredeti névvel azonos denotatív jelentéssel bír, de attól szerkezeti és lexikális szempontból eltérő másodlagos név jelenik meg (TÓTH V. 2008: 59). A legjobban az *alio nomine*-féle szerkezetek alkalmasak a kettős névalakok vizsgálatához, hiszen ezek többnyire a szinonim viszonyokat rögzítik (lásd bővebben TÓTH V. i.h.). E helyen azonban meg kell említenünk, hogy még az ebben a szerkezetben feltűnő nevek sem tekinthetők minden esetben egymás szinonimáinak.

A vásártartásra utaló településnevek között csak elvétve találhatunk *alio nomine*-féle szerkezetben megjelenő alakváltozatokat, és minden valószínűség szerint ezek sem tekinthetők egymás szinonimáinak. Feltételezhető ugyanis, hogy az itt megjelenő névpárok nem egyazon névrendszer elemeiként kerültek bele az egybekapcsoló névszerkezetbe. A Vas megyei *Szerdahely*-lyel egyidőben említik a *Newsydel* változatot is (1446: *Zerdahel* al. nom. *Newsydel*: SZABÓ G. 1998: 57), amely minden bizonnyal a település német elnevezésre utal. A településnek későbbi vásártartó funkciója révén létrejött *Szerdahely* névváltozata ugyan nem tudta kiszorítani az eredeti nevet, a kettős névadás folytán előállt változatok egyik tagjaként mindvégig megmaradt a középkorban: 1455: *Newsydel* al. nom. *Zerdahel*. Az újkori névalakok azonban már csak a szerdánkénti vásártartást jelölő magyar mintát követik (SZABÓ G. 1998: 57). Minden bizonnyal hasonló helyzet áll fenn, ha a Vas megyei *Keddhely* település adatai kapcsán is. Hiszen a *Keddhely* (1475: *Kedhel*: SZABÓ G. 1998: 51) mellett megjelenő *Neumarkt* (1532: *Neumarkt*: SZABÓ G. 1998: 51) alak a német ajkú lakosság általi elnevezésre enged következtetni. A párhuzamos használatot a következő névpárok is bizonyítják: (1698: *Kethel* seu *Nay Mark*: SZABÓ G. 1998: 51). A vásáros elnevezések között nem ritka, hogy a magyar elnevezés mellett más nyelvhasználó közösség által adhatott megnevezések is használatosak pl. 1773: *Tyrnavia*, *Nag-Szombat*, *Türnau*, *Trnawa* (SZABÓ G. 1998: 68), 1786: *Rima-Szombath*, *Gross-Steffelsdorf*, *Rimawska Sobota* (SZABÓ G. 1998: 78). S bár ez imént említett névpárok megfelelnek ugyan a többnevűség kritériumainak, nem felelnek meg az azonos közlési rendszer követelményének.

Valódi szinonimáknak mindezek tükrében csak azokat a névpárokat tekinthetjük, melyek a magyar helynévrendszer elemeiként szerepelnek (TÓTH V. 2008: 60).

A szinkón névvariációk párhuzamos használatára láthatunk példát a Zala megyei *Csütörtökhely* ~ *Hegenfölda* (1403-6: *Chetertekhel* al. nom. *Hegunfeulde*: SZABÓ G. 1998: 63) településneveknél. A jelölt birtokviszonyt mutató névszerkezet előtagja minden bizonnyal a magyar *Hegun* személynévvvel azonos (SZABÓ G. 1998: 63). A Szepestől nem messze található

Szombathely okleveles adatai között ugyancsak párhuzamos névhasználatra lehetünk figyelmesek: (1799: *Szombathely ~ Szepes Szombat*: SZABÓ G. 1998: 69). Az imént említett településnevek névalakjait valódi szinonimáknak tarthatjuk, ugyanis megvalósulni látszik az azonos közlési rendszer kritériuma.

A névcseré irányának, azaz az előzmény ~ következmény változásvonalnak a felrajzolása nem könnyű feladat, és még ha sikerrel is járunk a felderítésében, így is csak részben van lehetőségünk a névcseré megítélésére. A szinonimitás ugyanis nem minden esetben jár névcserével. A szinkrón névvariációk nem mutatnak mindvégig párhuzamos névhasználatot, előbb vagy utóbb az egyik forma diadalmaskodik. A párhuzamosság megszűnésének több módja is ismeretes. Egyik lehetőség során az új név szorítja ki a régit a használatból, de ugyanúgy végbemehet ez a folyamat fordítva is. Névcseréről csakis abban az esetben beszélhetünk, ha a település megjelölésére szolgáló eredeti névalakot az újabban létrejött névforma váltja fel. Kétségtelen azonban, hogy a névcseréhez a szinonimitáson keresztül vezet az út (TÓTH V. 2008: 62-63). A Somogy megyei *Kaposszerdahely* okleveles adatai között a *Szerdahely* (?1245: *Szerdahely*- átírt adat: SZABÓ G. 1998: 55) névalak mellett feltűnik egy másik név: *Péterfalva* (1346: *Peturfolva*: SZABÓ G. 1998: 55), amely azonban az idők folyamán elenyészett. Az ideiglenes párhuzamos használat tényéről egy 1489-es oklevél még beszámol ugyan (1489: *Zerdahel* al. nom. *Petherfalwa*: SZABÓ G. 1998: 55), de ezt követően már csak a *Szerdahely* névforma jelzővel való kiegészülés útján létrejött alakjával (*Kaposszerdahely*) találkozunk. A Szepes megyében található *Csütörtökhely* névvel is jelölt falu első megnevezése 1263-ban tűnik föl villa *Sancti* formában. A latin alak később azonban magyar változatban is felbukkan (1344: *Zenthlazlow*: SZABÓ G. 1998: 61). A vásáros funkció jelölése is latin formában tűnik föl először (1292: *Quintoforum* alias *Sanctus Ladislaus*: SZABÓ G. 1998: 61), mellette azonban sokáig megmarad az eredeti, védőszentre utaló névalak is. A magyar *Csütörtökhely* (1479: *Chetertekhel*: SZABÓ G. 1998: 61) elnevezése csak a XV. században szorította ki a kettős elnevezés régebbi változatát.

Névcseréről – mint fentebb is említettem – csak abban az esetben lehet szó, ha a település megjelölésére szolgáló eredeti névalakot az újabban megszülető névforma váltja fel. Ha viszont a szinonim nevek küzdelméből az elsődleges névforma kerül ki győztesen, csak alkalmi, időleges névkeletkezésről beszélhetünk: *Szerdahely* (?1245: *Szerdahely*: SZABÓ G. 1998: 55) > *Szerdahely ~ Péterfalva* (1489: *Zerdahel* al. nom. *Petherfalwa*: SZABÓ G. 1998: 55) > *Szerdahely* (1851: *Szerdahely*: SZABÓ G. 1998: 55) (a jelenségben lásd részletesebben TÓTH V. 2008: 63).

4. Részleges változások

„Minden olyan alakszerkezeti módosulást, amely a településnév testén csak bizonyos fokú változásokat eredményez – megkülönböztetve a névcserétől mint teljes átalakulástól –, részleges változásként tarthatunk számon” (TÓTH V. 2008: 63). E változáskategórián belül szabályokba foglalható – megjósolható, szabályokhoz igazodó – illetve, szabálytalan – amelyekben rendszerszerűséget, szabályosságot kevésbé fedezhetünk fel – változásokat különböztethetünk meg.

4.1. Szabályokba foglalható részleges változások

Az itt tárgyalható folyamatok további elkülönítésére van lehetőség. Mégpedig aszerint, hogy a bekövetkező változás, a szintaktikai vagy pedig a lexikális-morfológiai szerkezetet érinti. Amennyiben a módosulás mindkét szinten végbemegy, a szintaktikai szerkezet megváltozásáról beszélhetünk, ha csupán a lexikális-morfológiai struktúrában történik változás, de a szemantikai szerkezetben nem, az a morfológiai szerkezet módosulását eredményezi (TÓTH V. 2008: 64).

A) A szintaktikai szerkezet változása

A szemantikai és a lexikális struktúra egyidejű módosulásának többféle módja is kínálkozik. Bekövetkezhet például úgy, hogy a településnév egy funkcionális szerepű névrésszel növekszik, vagy csökken; az előbbi folyamatot a kiegészülés, az utóbbit pedig az ellipszis jelenségeként értelmezhetjük. A névterjedelem megváltozására azonban más lehetőség is adott. Úgy is megtörténhet a változás, hogy a névben előforduló névrész nem abszolút értelemben növeli vagy csökkenti a névtestet, hanem annak egy nem névrésznyi szerepű eleme vesz részt a változásban, vagyis névelemet vált fel. Ekkor névelem > névrész csere történik. A változás fordítva is bekövetkezhet, azaz a névelem lép az adott névrész helyébe, ez esetben névrész > névelem cseréről beszélhetünk (TÓTH V. 2008: 64).

a) A kiegészülés

A kiegészülés során egy településnév funkcionális szerepű névrésszel bővül, mely módosulás a denotatív jelentésben nem idéz elő változást. A kiegészülés kétféleképpen valósulhat meg: a) egyrészt az adott helynév jelzői előtaggal bővül, b) másrészt földrajzi köznévi utótaggal. Az általam a vásártartásra utaló településnevek körében végzett vizsgálatok azt mutatják, hogy ebbe a változástípusba tagozódik be a legtöbb településnév. TÓTH VALÉRIA azért tartja célszerűnek e két folyamat egy terminus alatt történő említését, mert a két folyamat sok közös hasonlóságot mutat fel (TÓTH V. 2008: 65). Mindez azonban nem jelenti, az eltérések figyelmen kívül hagyását.

1. Kiegészülés jelzői előtaggal

A vásártartásra utaló településnevek körében lényegében a homonímia kiküszöbölésének igénye hívta életre ezt a változási folyamatot. A *Keddhely*, *Szerdahely*, *Csütörtökhely*, *Szombathely*-féle településnevek igen nagy száma ugyanis szükségessé tette az azonos nevet viselő helynevek megkülönböztetését.

A jelzővel történő kiegészülés igen gyakran **minőségjelzős szerkezetként** realizálódik, s a jelző szerepében gyakran helynév áll. Víznévvel valósult meg a megkülönböztetés *Marosszereda* (1570: *Maros Zereda*: SZABÓ G. 1998: 46), *Vágcsütörtök* (1907-13: *Vágcsütörtök*: SZABÓ G. 1998: 46), *Rábakeddhely* (1907: *Rábakethely*: SZABÓ G. 1998: 51), *Drávaszerdahely* (1907: *Drávaszerdahely*: SZABÓ G. 1998: 52), *Dunaszzerdahely* (1863: *Duna-Szerdahely*: SZABÓ G. 1998: 54) stb. esetében. Tájnévvel vagy helységnévvel realizálódott a folyamat a *Vérteskeddhely* (1908: *Vérteskethely*: SZABÓ G. 1998: 49), *Kaposszerdahely* (1913: *Kaposszerdahely*: SZABÓ G. 1998: 55), *Kőszegszerdahely* (1907: *Kőszegszerdahely*: SZABÓ G. 1998: 57), *Detrekőcsütörtök* (1773: *Detrekő Csütörtök*: SZABÓ G. 1998: 46) kiegészüléssel településnevekben.

Valamilyen tulajdonságot hivatottak kifejezni a településnevekhez másodlagosan járuló melléknévi és főnévi jelzők: *Felsőkeddhely* (1907: *Felsőkethely*: SZABÓ G. 1998: 51), *Kisszerdahely* (1926: *Kisszerdahely*: SZABÓ G. 1998: 57), *Nagyszombathely* (1407: *Nogzombathel*: SZABÓ G. 1998: 71), *Alsószombatfalva* (1589: *Also Szombatfalva*: SZABÓ G. 1998: 66), *Nemesvásári* (1561: *Nemes Vasary*: SZABÓ G. 1998: 88) példái jól szemléltetik a viszonyított vagy a település méretére történő utalás funkcióját.

A **birtokos szerkezetként** realizálódó jelzős kiegészülésnek morfológiai tekintetben két típusa lehetséges. A birtokos jelzős szerkezetű másodlagos településnév előfordulhat jelölt vagy jelöletlen szerkezetben is. Adatállományom jelzővel kiegészült településnevei azonban döntően csak jelöletlen birtokos szerkezetekben realizálódtak. A jelöletlen birtokos szerkezetek előtagja leggyakrabban a birtokosra utaló személynév, mint ahogyan ezt például *Fülöpszerdahely* (1500: *Philepzerdahel*: SZABÓ G. 1998: 56), *Tamásszerdahely* (1488: *Thamasszerdahel*: SZABÓ G. 1998: 57), *Jákószerdahely* (1349: *Jakowzeredahel*: SZABÓ G. 1998: 79) kapcsán tapasztalhatjuk. A lakók etnikumára utaló népnévi jelző kapcsolódott másodlagosan a helységnévhez a *Magyarszerdahely* (1863: *Magyarszerdahely*: SZABÓ G. 1998: 58), *Tótszerdahely* (1697: *Tott Szerdahel*: SZABÓ G. 1998: 58), *Székelyvásárhely* (1580: *Székely-Vasarhely*: SZABÓ G. 1998: 113) neveiben. Meg kell azonban azt is jegyezni, hogy ez utóbbi nevekben a szerkezet birtokos vagy minőségjelzői jellegét nehéz szétválasztani.

A vásártartásra utaló településnevek egyik sajátos típusaként tarthatjuk számon azt a jelenséget, amikor a településnévhez másodlagosan kapcsolódó jelző szerepét a *vásáros* lexéma tölti be: *Dombó* (1448: *Dombo*: SZABÓ G. 1998: 120) > *Vásárosdombó* (1773: *Vásárosdombó*: SZABÓ G. 1998: 120), *Namény* (1214/1550: *Numen*: SZABÓ G. 1998: 120) > *Vásárosnamény* (1526 k.: *Vasarosnomen*: SZABÓ G. 1998: 120), *Mernye* (1216: *Merene*: SZABÓ G. 1998: 122) > *Vásárosmernye* (1477: *Wasarosmernye*: SZABÓ G. 1998: 122), *Kálló* (1274: *Kallo*: SZABÓ G. 1998: 123) > *Vásároskálló* (1335: *Uasarws Callow*: SZABÓ G. 1998: 123), *Tiba* (1282: *Tiboa*: SZABÓ G. 1998: 124) > *Vásárostiba* (1344: *Vasaros Tiba*: SZABÓ G. 1998: 124). E névformák ugyanis éppen a másodlagosan kapcsolt jelzőjük révén voltak a vásártartásra utaló településnevek típusához tartozóvá.

2. Kiegészülés földrajzi köznévi utótaggal

A földrajzi köznévi utótaggal való kiegészülés egy alak- és funkcionális szerkezetét tekintve tetszőleges elsődleges településnév mellé megteremti annak M+F vagy S+F struktúrájú alakváltozatait (TÓTH V. 2008: 70). Előfordul, hogy az eredeti településnév a változás során szemantikai szerepet vált és megnevező funkciójává alakul, máskor azonban megőrzi eredeti funkcionális szerkezetét (vö. TÓTH V. 2008: 71).

Az elsődleges településnév a legkülönbélebb 'lakott hely' jelentésű (vagy ehhez hasonló jelentésben előforduló) földrajzi köznévi utótaggal egészülhet ki. Ha a vásártartásra utaló településnevek adatállományát szemügyre vesszük két fontos megállapítást is tehetünk:

egyrészt a földrajzi köznévvvel való kiegészülés a jelzővel való kiegészüléshez képest csak „másodlagos” kategória, másrészt a *-hely*, és *-vásár* lexémákon kívül más lexémát csak elvétve találunk ebben a szerepben. Tehát a vizsgált helynevek esetében a névterjedelem bővülésében elsődlegesen a *-hely*, *-vásár* lexémák szerepe a meghatározó.

Ez a típusú változási folyamat arra is rámutat, hogy a középkor folyamán mely lexémák rendelkeztek valamilyen értelemben ’település’ jelentéssel (TÓTH V. 2008: 72). Természetesen ez nem azt jelenti, hogy a *hely*, *vásár* lexémák elsődlegesen ’település’ jelentéssel bírtak volna, hanem az adott településnevekhez való másodlagos kapcsolódásuk folytán vették magukra e funkciót.

A földrajzi köznévvvel való kiegészülés úgy is realizálódhat, hogy az elsődleges településnévhez birtokos személyjeles földrajzi köznév kapcsolódik: *Marton* (1211: *Mortun*: SZABÓ G. 1998: 96) > *Martonvására* (1270: *Mortunvasara*: SZABÓ G. 1998: 96), *Szombat* (1534: *Zombat*: SZABÓ G. 1998: 66) > *Szombatfalva* (1583: *Zombatfalva*: SZABÓ G. 1998: 66). Emellett azonban jelen van a jelöletlen szerkesztésmód is: *Kisdi* (1332-37: *Cussidi*: SZABÓ G. 1998: 94) > *Kisdivásár* (1528: *Kysdiuasar*: SZABÓ G. 1998: 94), *Szombat* (1211: *Sumbot*: SZABÓ G. 1998: 68) > *Szombathely* (1238: *Zumbothel*: SZABÓ G. 1998: 68).

b) Az ellipszis

Azt a változási folyamatot, amely a településnevek alakját egy funkcionális szerepű névrésszel megrövidíti, vagyis az elsődleges kétrészes névből egyrészes névszerkezetet hoz létre, ellipszisnek nevezzük (TÓTH V. 2008: 79). A kiegészüléssel ellentétes irányban ható folyamat, amely névrésznyi csökkenést eredményez. Hasonlóan a kiegészüléshez a változás két fajtájáról érdemes beszélni. Elmaradhat ugyanis az elsődleges kétrészes településnévnek az előtagja (a jelzője), de ugyanakkor elveszítheti utótagját is (a földrajzi köznévi névrészt).

A változások egyik lehetséges okaként vehetjük számításba, hogy a névhosszban bekövetkező negatív irányú változás azért megy végbe, mert azt a nyelvhasználók túl hosszúnak érzik, és ezért lerövidítik azt. Sokszor ugyanis már az első tag tudatosulása is elég ahhoz, hogy jelölje az adott helyet. Bizonyára szerepe van a változásokban a meglévő településnevek analógiájának is.

Elliptikus változás következtében létrejövő vásáros településnevek száma nem elhanyagolható, de korántsem akkora, mint a kiegészüléssel keletkezetteké. HOFFMANN

ISTVÁN úgy véli, hogy elliptikus változás többnyire a nagyon általános jelentésű főtagot tartalmazó nevekben jellemző elsősorban (HOFFMANN 1993: 124).

Az előtag elmaradására láthatunk példát a *Hétfőhely* (1221/1240/1777: villa *Hettfehely*: SZABÓ G. 1998: 48) > *Hely* (1297: *Heyl*: SZABÓ G. 1998: 48) településnévben.

Az utótag elmaradásának tipikus esetei a *-hely*, és *-vásár* lexémák elmaradása a névben: *Szombathely* (1278: *Zumbothel*: SZABÓ G. 1998: 78) > *Szombat* (1347: *Zumbath*: SZABÓ G. 1998: 78), *Szoboszlóvásár* (1075/+1124+1217: *Zobuzlou wasar*: SZABÓ G. 1998: 101) > *Szoboszló* (1460: *Zobozlo*: SZABÓ G. 1998: 101), *Tasvásár* (1200 k.: forum *Thosu*: SZABÓ G. 1998: 102) > *Tass* (1324: *Thoss*: SZABÓ G. 1998: 102), *Csütörtökhely* (1240: *Cheturtukhel*: SZABÓ G. 1998: 61) > *Csütörtök* (1283: *Chuturtuk*: SZABÓ G. 1998: 61).

Elliptikus változási folyamat során, bármelyik tag maradjon is el, a név információtartalma csökken. Ez a fajta részleges információvesztés azonban nem feltétlenül okoz zavart a névhasználatban.

c) A névelem > névrész csere

Dolgozatom keretében e jelenség tárgyalásával nem foglalkozom, hiszen adatállományom nem szolgál példákkal az elemzés elvégzéséhez.

d) A névrész > névelem csere

A névterjedelem változásának az az esete, amelynek során egy funkcionális szerepű névrészt névelem vált fel névrész > névelem cserének nevezhetjük. A változás minden esetben egyrészes településnevet hoz létre kétrészesből, mégpedig úgy, hogy az elsődleges kétrészes helynév utótagjaként megjelenő földrajzi köznévi lexémát helynévképzővel cseréli fel (TÓTH V. 2008: 92). Ennek a változástípusnak ritka voltáról árulkodik, hogy mindössze egy példájára bukkantam. A számos *Vásárhely* (1391: *Wasarhel*: SZABÓ G. 1998: 107) elnevezés közül a Bihar megyei *Vásárhely* a 14. század végi oklevelekben, már *Vásári* (1396: *Vasary*: SZABÓ G. 1998: 107) néven tűnik fel, tehát a *-hely* lexéma helyén az *-i* képző szerepel.

B) A morfológiai szerkezet változása

A településnevek morfológiai szerkezetének megváltozása alkalmával a nevek elsődleges funkcionális-szemantikai felépítésében nem történik módosulás. A nevek eredeti információtartalmában bizonyos változások során azonban történhet valamiféle elmozdulás. Az itt megjelenő változástípusok során a névterjedelem csökkenhet vagy növekedhet egy vagy akár több névelemmel, de akár változatlanul is maradhat, amennyiben a módosulás a névrésznek vagy a névelemnek a kicserélődésével jár (TÓTH V. 2008: 96).

a) A redukció

„Redukciónak nevezem azokat a helynévszerkezeti változásokat, amelyek során egy vagy több – nem névrészi szerepű – névelem kiesik a helynévből” (HOFFMANN 1993: 128). A változás éppúgy jelentheti lexéma (nem névrész értékű nyelvi elem), mint ahogy kötött morféma (képző, rag) eltűnését is. HOFFMANN emellett a *névelemelhagyás* terminust is alkalmasnak tartja a jelenség megjelölésére.

A redukció tényleges megítélésében azonban számtalan tényező akadályozhat bennünket. A típusok megállapításában – a definícióból adódóan – a névtestből elmaradó nyelvi elemek vannak segítségünkre, így lehetséges névelemnyi szerepű lexéma, illetve toldalékmorféma elhagyása.

1. Az általam vizsgált településnevek névállományában gyakoribb jelenség a toldalékmorféma elmaradása, mely módosulás többnyire a helynévképzőket, valamint a birtokos személyjeleket érinti.

1.1. Nem vagyunk könnyű helyzetben az *-i* képző tárgyaláskor, aminek kiesése sokszor kétségesnek bizonyul. Mivel a névpárok szinte egész sorában előfordul az *-i* képzős és képzőtlen változat, ezért legtöbbször eldönthetetlen, hogy az egyikben történt-e redukció vagy a másikban bővülés. Az Abaúj megyei *Monajkeddi* okleveles adatai között először *-i* képzővel tűnik fel a névalak, 1297-ben azonban a képző redukciójával létrejött a *Monajkedd* variáns. A Szolnok megyében található *Túrkeddi* adataiban egészen a 19. század végéig *-i* képzővel történik a település említése, s csak 1890-ben jelenik meg a redukált változat (1890: *Turkedd* puszta: SZABÓ G. 1998: 76). Itt említhetjük meg továbbá a változást tipikus példaként szemléltető *Vásári* (1290: *Vasari*: SZABÓ G. 1998: 88) > *Vásár* (1473: *Wasar*: SZABÓ G. 1998: 88) alakokat is.

1.2. A jelölt birtokos jelzős szerkezetű helynevek jelöletlen szerkezetűvé válása is megvalósul a vásártartásra utaló településnevek körében. Ez a változás megától éretetődően a

kétrészes szerkezetekben a földrajzi köznévi utótagú névformákat érinti: *Balogvására* (1324: villa *Boluguasara*: SZABÓ G. 1998: 97) > *Balogvásár* (1338: *Balogvásár*- átírt: SZABÓ G. 1998: 97), *Balavására* (1325/1349: *Balauasara*: SZABÓ G. 1998: 100) > *Balavásár* (1482: *Balawasar*: SZABÓ G. 1998: 100), *Martonvására* (1410: *Marthouasara*: SZABÓ G. 1998: 96) > *Mártonvásár* (1808: *Mártonvásár*: SZABÓ G. 1998: 96). INCZEFI GÉZA úgy véli, hogy a régebbi birtokos személyjeles formából az összetételi tagok szorosabbá zárulásával alakul ki a jelöletlen változat (INCZEFI 1970: 57). Ezt az állítást azonban megcáfolja a birtokos jelzős szerkezetnek (mint általános nyelvi szerkezeti jelenségnek) a nyelvtörténeti fejlődése, hiszen a szerkezet elsődleges formája éppen hogy jelöletlen volt (TÓTH V. 2008: 104).

2. Lexéma elmaradására a kétrészes helynevek körében nem találunk példát.

b) A bővülés

A névtest névelemmel történő megtoldását bővülésnek nevezzük. A folyamat lényegében a redukcióval ellentétes, így a névbe kerülő nyelvi eszköz lehet lexéma vagy toldalékmorféma. Olyan névszerkezeti változás, amelynek során az elsődleges helynév névrészstruktúrája nem, csupán az egyes névrészek alaki felépítése módosul (TÓTH V. 2008: 110). A jelenség rokonságot mutat a kiegészüléssel. A különbség csupán annyiban állapítható meg, hogy a bővülés esetében egy névelem névbe kerülése történik meg, míg a kiegészülés névrész bekerülését eredményezi (HOFFMANN 1993: 135).

Újabb akadályokkal találjuk szembe magunkat, hiszen bizonyos településnevek esetében nem könnyű egyértelműen eldönteni, hogy bővülés vagy redukció okozza-e a névváltozatok létrejöttét. E két folyamat között ugyanis nem húzhatunk merev határvonalat.

1. A vásártartásra utaló településnevek bővülési folyamataiban csak néhány településnév vesz részt, és azok között is többnyire az *-i* képző és a birtokos személyrag névszerkezetbe kerülése a jellemző. Az *-i* képző játszik szerepet a Pozsony megyei *Újvásár* (1298: *Wyusar*: SZABÓ G. 1998: 101) > *Újvásári* (1862: *Újvásári*: SZABÓ G. 1998: 101) változásában. Az elsődleges keletkezésű, azaz S+F szerkezettel leírható településnevet érinti a birtokos személyjellel való bővülés, vagyis jelöletlen birtokos jelzős szerkezet vált jelöltté a Bihar megyei *Asszonyvásár* (1692: *Asszony Vásár*: SZABÓ G. 1998: 95) > *Asszonyvására* (1808: *Asszonyvására*: SZABÓ G. 1998: 95) esetében.

2. Egy alkalommal lexikális elem bekerülését is megfigyelhetjük a Csanád megyei *Hódvásárhely* (1456: *Holduasarhel*: SZABÓ G. 1998: 111) > *Hódmezővásárhely* (1862: *Holdmezővásárhely*: SZABÓ G. 1998: 111) változás alkalmával.

c) A névelemcsere

Amennyiben a nevek alkotóelemeinek kicserélődése a névelemek szintjén következik be névelemcseréről, ha pedig a névrészek szintjén névrészcseréről beszélünk (TÓTH V. 2008: 131). A névelemcsere azonban több változási lehetőséget is magában rejt: jelentheti egyrészt a helynév lexémányi összetevőjének kicserélődését, másrészt a toldalékmorfémák kicserélődését. A folyamat a vásártartásra utaló településnevek körében az adatok alapján improduktívnak mutatkozik: ilyen strukturális módosulással ugyanis vizsgálataim során nem találkoztam.

d) A névrészcsere

A névrészcsere azt a helynévváltozási folyamatot foglalja magában, amelynek során egy kétrészes névstruktúra elő- vagy utótagja – többnyire a névszerkezet változatlansága mellett – egy másik névrészre cserélődik (TÓTH V. 2008: 140). Hasonlóan a korábbi változási folyamatokhoz, két fő megvalósulási formáját különíthetjük el: a jelzői szerepű névrész, illetőleg az alaptag szerepében álló névrész cseréjét.

Az előtag cseréjére láthatunk példát a Maros megyei *Marosszereda* (1570: *Maros Zereda*: SZABÓ G. 1998: 46) > *Nyárádszereda* (1687: *Nyárádszereda*: SZABÓ G. 1998: 46) változás alkalmával, amelynek során az elsődleges névrész egy azonos funkciójú lexémával cserélődött fel. Jelzői előtag cseréje állapítható meg a *Vágszerdahely* (1851: *Vághszerdahely*: SZABÓ G. 1998: 54) > *Felsőszerdahely* (1910: *Felsőszerdahely*: SZABÓ G. 1998: 54), *Vághszerdahely* (1773: *Vagh Szerdahely*: SZABÓ G. 1998: 54) > *Alsószerdahely* (1910: *Alsószerdahely*: SZABÓ G. 1998: 54), *Szombathely* (1752: *Szobothely*: SZABÓ G. 1998: 64) > *Szabadhely* (1828: *Szabadhely*: SZABÓ G. 1998: 64) névpárokot vizsgálva is. A *Szombathely* – *Szabadhely* változás kérdése igencsak problematikus. A *szabad* szavunk helységnevekbe kerülve utalhatott többek között arra, hogy a falu lakossága bizonyos szolgáltatások, adók teljesítésében mentességet élvezett, ugyanakkor a *Szabad* személynévként is használatos volt, s így akár ez is a névadás indítékául szolgálhatott (SZABÓ G. 1998: 65). A kérdés eldöntésében talán segítségünkre lehet az a történelmi tény, mely szerint a település már ekkoriban kiemelkedő szerepet töltött be a kereskedelemben. A változást legtöbbször az első névrész által megjelölt sajátosságokban bekövetkező módosulások hívják életre.

A földrajzi köznévkészlet cserélődése figyelhető meg viszont: a *Vásárhely* (1266: *Wisarahel*: SZABÓ G. 1998: 111) > *Vásármező* (1379: *Wassarmezeu*: SZABÓ G. 1998: 111) névváltozásban, ahol is *Vásárhely -hely* utótagját a *-mező* köznévkészlet váltja fel, s minden bizonnyal a település mezővárosi jellegének kiemelésére hivatott.

A vásártartásra utaló településnevek körében e változási folyamat szintjén szinte kizárólag a kétrészes szerkezet jelzői előtagjának cserélődését figyelhetjük meg.

TÓTH VALÉRIA úgy véli, hogy míg a jelzői előtag cseréje többnyire a valóság változásaival van összefüggésben, addig a földrajzi köznévi utótagok cseréjében inkább a nyelvi tényezők, névmodellek hatása játszhatja a döntő szerepet (TÓTH V. 2008: 143).

5. Szabálytalan részleges változások

Az ebben a kategóriában megjelenő településnévkészlet-változások a korábbi változásokkal ellentétben kevésbé mutatnak rendszerszerűséget, sokkal inkább egyedi jelleggel határozhatók meg. Mindez nyelvészetileg közelítve annyit jelent, hogy a változás előzményeül szolgáló névalakok a módosulásokat önmagukban nem jelzik előre (TÓTH V. 2008: 147). Ezek a változási folyamatok abban is eltérnek a korábban tárgyaltaktól, hogy azok (kiegészülés, ellipszis, redukció, bővülés) a nevek transzparenciájával függene össze. Akkor beszélhetünk egy névkészlet transzparenciájáról, ha az a nyelv elemkészletében meglévő elemekkel azonosítható szegmentumokból tevődik össze (vö. TÓTH V. i. h.).

Előfordulhat, hogy a névkészlet elsődlegesen meglévő transzparenciája elvész (*deszemantizáció*), vagy hogy a névkészletösszesség miatt nem transzparens névkészlet a változás következtében új tartalmat, üzenetet kap (*reszemantizáció*). Kínálkozik egy harmadik lehetőség is: amikor egy transzparens névkészlet új, az előző névkészlethez hangalakjában hasonló, ám más asszociációkat és motivációt sugalló hangalakhoz jut, ami viszont ugyanúgy transzparens, mint a kiinduló névkészlet (*transzszemantizáció*) (TÓTH V. 2008: 148).

Az általam vizsgált névkészletállományban a három változási mód közül csupán a *reszemantizáció* jelenségével számolhatunk, s az is egészen perifériális helyzetűnek mutatkozik a változási folyamatokban.

a) A reszemantizáció

„Az olyan alak szerkezeti változásokat, amelyek a helynevek szabálytalan módosulásaként oly módon jelennek meg, hogy az elsődleges, lexikális szempontból nem áttetsző névalak a változás eredményeként lexikális-morfológiai síkon azonosíthatóságot (azaz közsói jelentésvonatkozást) és funkcionális-szemantikai téren ezzel egyidejűleg valamiféle motivációt nyer, reszemantizációnak nevezem” (TÓTH V. 2008: 165).

A korábban népetimológiaként emlegetett változási folyamatban többnyire a közsói értelmezhetőség hiányával magyarázható az új névalak születése. Akár úgyis fogalmazhatunk, hogy a motiválatlanná vált helynévnek a beszélők újfajta motivációt kívánnak létrehozni. Az így létrejött névmagyarázatok nem tudományos, hanem inkább folklorisztikus jellegűek, melyek az idők folyamán hagyományozódnak, s így a település lakói identitástudatának részét képezik (VARGA 1999: 151). A jelenség főként az idegen eredetű szavakkal fordul elő, de gyakori „alanyai” az elhomályosult összetételek, elavult szavak illetve a tulajdonnevek is.

Reszemantizáció érvényesül a Kolzs megyei *Sárvásár* nevében. A falu nevének XV. századi olvasata *Sálvására* (1391: *Saluasara*: SZABÓ G. 1998: 100), amelynek előtagja a bibliai *Saul* név magyar megfelelője. A későbbi okleveles adatok között azonban feltűnik egy *Sárvásár* névalak is. A *Sál* > *Sár* változás minden bizonnyal reszemantizáció eredménye, ahogyan a *Patvására* (1292 k.: *Pothwasara*: SZABÓ G. 1998: 102) > *Papvásár* (1696: *Papvásár*: SZABÓ G. 1998: 102) változás is. A reszemantizációt az a körülmény is elősegíthette, hogy a falu szomszédságában feküdt *Papkeszi*, a veszprémi káptalan birtoka (SZABÓ G. 1998: 102).

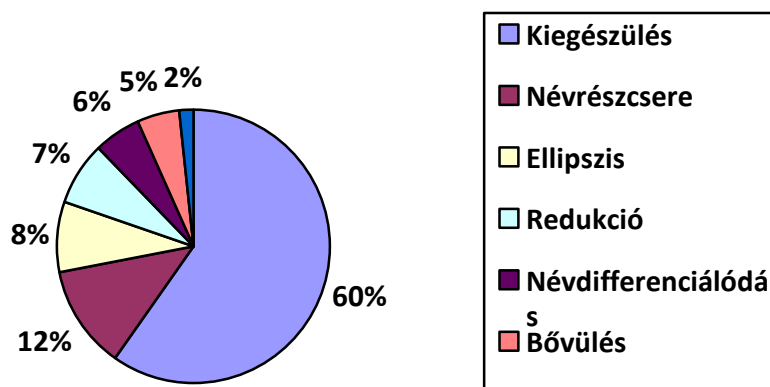
Összegzés

A vásártartásra utaló településnevek változásvizsgálatának áttekintése során egyértelműen látható, hogy a szintaktikai szerkezet változását érintő módosulások között uralkodó tendenciaként a jelzővel való kiegészülés mutatkozik. Mindez azonban nem meglepő, ha a névállomány számtalan *Keddhely*, *Szerdahely*, *Csütörtökhely*-féle településneveiből indulunk ki. Hiszen ahogyan azt a korábbiakban már megfigyelhettük, a helynévtípus egyik sajátosságaként kell említenünk a homonímiát. A homonímia megszüntetésének pedig egyik leggyakoribb és legegyszerűbb, a névadók által alkalmazott módjának a jelzővel való kiegészülést tarthatjuk. Másik lehetőségét akkor tapasztaljuk, mikor egy korábban egységes falu kettébomlik, s az így keletkező településekben a közös alapnévi tagokhoz egyéni jelzőt csatoltak. A földrajzi köznévvvel történő kiegészülés lényegesen kevesebb településnevet érint ugyan, de még így is a gyakoribb változástípusok között tárgyalhatjuk.

A kiegészülés mint változási típus a legalkalmasabb arra, hogy általa a település egy jellegzetes sajátosságát differenciáló jelzőként beemeljék az adott helység nevébe, így teremtve meg a töméntelen *Keddhely*, *Szerdahely*, *Csütörtökhely*-féle névegyedek elkülönülését.

Minden más típusú változás, mely a vásáros településnevek szintaktikai vagy morfológiai szerkezetét érinti, csupán másodlagos szerepet kaphat a kiegészüléssel keletkezett helynevek mellett, ugyanis ezek a változások lényegesen kevesebb helynevet érintenek. Közülük csupán az ellipszis, a redukció és a névrészcsere hozott létre jelentősebb számban névegyedet.

Több olyan változástípus is létezik, melyekre dolgozatomban keretében csak említés szintjén került sor, hiszen azokra e különleges helynévtípus a sajátosságaiból adódóan nem szolgál példával.

3.ábra. A vásártartásra utaló településnevek százalékos megoszlása a változásvizsgálat tükrében

Ahogy az a diagramból is világosan látható, – és a korábbiakban is említettem – a kiegészülés, mint változási folyamat hozta létre a legtöbb névegyedet a vásártartásra utaló településnevek körében. Egyetlen más változási típus sem akad, mely megközelítené az ilyen módon létrejött névegyedek számát.

A kiegészülés mellett a névrészcsere mutatkozik a második leggyakoribb típusnak. Ez sem meglepő, hiszen a névrészcsere alkalmával lehetőség nyílik a névrész által megjelölt sajátosságokban bekövetkezett módosulás jelölésére. Ez a jelenség nagyobb hányadában érinti a kétrészes névstruktúra előtagját, mint utótagját, hiszen az előtag cseréje alkalmával nagyobb lehetőség nyílik a legkülönbözőbb sajátosságok beemelésére.

Az ellipszis, a redukció, a névdifferenciálódás és a bővülés során létrejött településnevek száma megközelítőleg azonos arányban van jelen e helynévtípusban, s a legkevesebb alkalommal a népetimológia keretei között alakult településnevekre bukkanunk.

Hivatkozásjegyzék

- BÁRCZI GÉZA (1958), *A magyar szókincs eredete*. Bp.
- BÍRÓ FERENC-KALCSÓ GYULA (2004), *Köröstarcsa helyneveinek tára és rendszere*. Eger
- BÖLCSKEI ANDREA (1997), A spontán névkorrelációs rendszer alakulása a XVIII-XIX. századi helységneveink körében. *NÉ.* 19: 16-26.
- BÖLCSKEI ANDREA (1999), Névkorrelációk az ómagyar kori helynevek körében. *NÉ.* 21: 77
- BÖLCSKEI ANDREA (2005), A szentnévi alaptagú helységnevek korrelációs rendszerének alakulása. *NÉ.* 27: 153.
- BÖLCSKEI ANDREA (2006), A spontán keletkezésű településnév-korrelációk diakrón szempontú elemzéséhez. In: *Helynévtörténeti tanulmányok 2.* Szerk: HOFFMANN ISTVÁN-TÓTH VALÉRIA. Debrecen. 47-64.
- FARKAS TAMÁS (1999), *Szabó G. Ferenc, A vásározás emlékei középkori helységneveinkben.* *MNY.* 95. 353.
- HOFFMANN ISTVÁN (1993), (2007), *Helynevek nyelvi elemzése*. Debrecen
- INCZEFI GÉZA (1965), A földrajzi nevek differenciálódásáról. *MNy.* 61: 75-80.
- MEZŐ ANDRÁS (1996), *A templomcím a magyar helységnevekben (11-15.század)*. Bp.
- RÁCZ ANITA (1997), Az ómagyar kori településnevek differenciálódásáról. *MNyj.* 34: 125-46.
- SZABÓ G. FERENC (1998), *A vásározás emlékei középkori helységneveinkben*. Nyíregyháza
- TÓTH VALÉRIA (2001), *Névrendszertani vizsgálatok a korai ómagyar korban*. Debrecen
- TÓTH VALÉRIA (2001), A helynevek lexikális szerkezetéről. *FUD.* 8: 643-655
- TÓTH VALÉRIA (2007), A templomcímiből alakult településnevek keletkezéstörténeti körülményeiről. *MNy.* 103. 408-419.
- TÓTH VALÉRIA (2008), *Településnevek változástipológiája*. Debrecen.
- VARGA MÁRIA (1999), Népetimológia Veszprém megye helységneveiben. *NÉ.* 21: 150-55.